

XVI. ASIRDA YAZILMIŞ GREKÇE ANONİM OSMANLI TARİHİNİN
II. MURAD (1421-1451) DEVRİ HADİSELERİ

Prof. Dr. Şerif BAŞTAV

Vatikan'ın Barberina Kütüphanesi Grekçe el yazmaları arasında, Anonim bir Osmanlı tarihinin bulunduğu 1907 den beri bilinmekte idi. Daha sonra Yunan tarihçisi Sp. Lambros ve Macar Bizantinisti Moravesik tarafından ilim dünyasına tanıtılan bu tarihi, Moravesik Byzantinoturcica adındaki maruf eserinin her iki cildinde işlemiş¹, nihayet Atina'lı Profesör Zoras 1949 dan itibaren bu el yazması ile ilgilenmeğe başlamış, ona dayanarak bir çok ufak tedkik yazmış, son olarak da 1958 de tam metnini neşrederek hem kaynakları üzerinde durmuş, hem de bir kısım açıklayıcı notlar ilâve etmişti².

Biz de, 1952 sonundan başlayarak Türk Tarih Kurumu tarafından temin edilen mikrofilme ve fotokopyalara dayanarak bu Osmanlı tarihi üzerinde çalışmağa başlamış ve araştırmamızın bir hülâsasını, metinden alınan İstanbul'un muhasarası ve ve zaptına dâir kısmının tercümesi ile birlikte 1954 de Türk Tarih Kurumu Belleten'inde neşretmiştik³. Daha sonra, 1955 de İstanbul'da toplanan X. Milletlerarası Bizans Tedkikleri Kongresi'nde, Anonim Osmanlı tarihinin kaynakları üzerindeki araştırmamızın kısa bir özetini tebliğ olarak okuduk ve yine 1957 de Belleten'de yayınladık⁴.

1960 da Yunanlı meslektaşım Zachariades⁵, aynı eserin kaynaklarını meydana çıkararak mühim bir araştırma neşretti. Bu araştırmasında Anonim Osmanlı tarihinin orijinal bir eser olmadığını ve Francesco Sansovino'nun Annali adındaki İtalyanca Osmanlı tarihinden oldukça sadık bir tarzda, Yunancaya aktarması bulunduğunu ileri sürmekte idi. Bunun üzerine biz, 1954 de neşrettiğimiz araştırmamızı 1964 de yeniden Fransızca yayınladık⁶. Zira orada, Anonim Osmanlı tarihinin 1463 yılına kadar süren hâdiselere dâir başlıca kaynağının Halkondil'in Historiae adını taşıyan eseri olduğunu iddia ediyorduk. Zachariades ise, bunu kabul etmekle beraber. Ano-

1) Gy. Moravesik, Byzantinoturcica, I-II, Bdrin, 1958

2) G. Th. Zoras, Chronikon peri ton Turkon Sultanon, Atina, 1958.

3) Şerif Baştav, XVI. asırda yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı tarihine göre İstanbul'un muhasarası ve zaptı, Belleten 18 (1954) 51-82.

4) Şerif Baştav, Grekçe Anonim Osmanlı tarihinin kaynakları, Belleten 21 (1957) 149-160.

5) Elizabeth Zachariades, To Chroniko ton Turkon Sultanon ke to Italiko tu protüpo, Selânik, 1960.

6) Şerif Baştav, Une Histoire Ottomane Anonyme écrite en grec XVI siècle, Cultura Turcica I (1964) 110-122.

nim'in doğrudan doğruya Halkondil'den faydalanmadığını, zira eski Yunancayı taklid eden bir dilde yazılan bu eseri anhyacak seviyede olmadığını, lâkin Sansovino'nun Annali adını taşıyan eserinin kaynaklarından birinin Halkondil'in Historiae'si olduğunu bildirmekte idi.

Araştırmaların bu gün eriştiği neticelere göre, Osmanlı tarihinin 1373-1512 yılları hâdiselerini içine alan Anonim, mühim kısmında Sansovino'nun eserinden aktarma olmakla beraber, müellif körükörüne aslı örneğine bağlı kalmamış, Annali'yi bazan kısaca eserine almış, bir çok kısa ilâveler yapmış, arasına diğer kaynaklardan faydalanarak eserini tamamlamıştır. Baş ve son sayfeleri ele geçmiyen ve diğer kaynaklardan her hangi bir malûmat elde edemediğimiz eserin bir tek nüshası bilinir ve bunun da aslı nüsha olmadığı metindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Eseri üzerinde yapılan araştırmalar sonunda vardığımız neticeye göre müellifi, yüksek edebî kültürden mahrum, mütevazî içtimaî bir tabakaya mensup, umumî ansiklopedik kültüre sahip, fakat tarafsız, samimî, kuvvetli bir Hristian olmasına rağmen Türklere, diğer kavimlere ve zümrelere karşı riayetkâr kalmasını bilen bir insandır. Hepsî 168 sahife tutan eser tamamiyle halk dilinde yazılmıştır. Metinde kuvvetli İtalyanca tesiri görülür; bundan başka Türkçe kelimeleri ve isimleri hatasız olarak yazmasına bakılarak Türkçe bildiğine hükmedilebilir. Bu sebepten Türk ve İtalyan hudutlarının birbirine çok yakın olduğu bir sahada ve bizim tahminimize göre Güney-Yunanistan'da ve bilhassa Peloponez'de veya Zanta Kefalonya gibi İyonien denizindeki adalardan birinde yaşamış olması gerekiyor.

Müellifin hayatı, eserinin kaynakları ve tarih bakımından değeri üzerinde başka bir araştırmamızda etraflı olarak durduğumuz bu kaynaktan, burada II. Murad (1421-1451) zamanına dâir olan kısmının, bir taraftan Türk kronikleri ile Bizans ve Batı kaynakları, diğer taraftan bu hususta yapılan modern araştırmalarla karşılaştırmak suretiyle hem kaynaklarını daha yakından tayine, hem de Anonim'de verilen malûmatın tarihî gerçeklere ne dereceye kadar uygun olduğunu tesbite çalışacağız. Anonim'deki II. Murad devri hâdiseleri 35 r - 50v da anlatılır ve bu kısım, bütün eserde Fatih devrine dâir hikâyeden sonra en mufassal bahsi teşkil eder. Anonim'in bu bahiste naklettiği hâdiselerin ana kaynağını yine Halkondil teşkil eder. Bunun yanında Anonim'in hikâyesi çok kere Dukas'ın veya Türk kaynaklarının haberleri ile birleşir. Macaristan'a dâir haberlerinde ise Halkondil'den veya Türk kronikleri ile diğer Bizans kaynaklarından uzaklaşarak tamamiyle Macar ve Lâtin kaynaklarından faydalandığı görülmektedir. Bazı hatalarına rağmen, bu devreye dâir verdiği haberlerin çoğunun doğru olduğu meydana çıkıyor.

Anonim, Düzme Mustafa isyanı ve bertaraf edilmesi, 1422 İstanbul muhasarası, Küçük Mustafa vak'ası, Turahan Bey'in More seferi, 1428 Sırbistan seferi, 1430 da Selânik'in zaptı, Semendre'nin zaptı, Belgrad muhasarası, Bosna seferi, Arnavutluk seferi, Mezid Bey'in ve Şehabeddin Paşa'nın Erdel seferleri, İzladı Seferi, Varna muharebesi, 1446 More seferi, Sultan Murad'ın tahttan feragati, II. Kosova muharebesi gibi Sultan Murad devrinin belli başlı hâdiselerini anlatır.

Osmanlı Türk tarihinin en hareketli ve Avrupa yakasında giriştiği baş döndürücü seferlerine ve genişleme devrine rasthyan hâdiselerini içine alan Anonim'in rivayetleri üzerindeki araştırmalar henüz başlangıç safhasında bulunmaktadır. Araştırmalarımızda, Anonim'in naklettiği en mühim vak'aların kontrolü ele alınmıştır. Bunda sonraki araştırmamızda İstanbul'un muhasarası ve zaptı hakkındaki hikâyesinin aynı tarzda işlenmesi takip edecektir.

*

Anonim, Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü hâdisesini ve vasiyetini anlattıktan sonra II. Murad devri vak'alarını nakleder.

Anonim Osmanlı tarihinde Çelebi Mehmed'in ölümü tarihi (35^v), hatalı olarak 1419 verilir; Lenos (Limni) adasında tutuklu bulunan Mustafa'nın serbest bırakılması hakkındaki kaydı yine Halkondil'de (II, I)⁷ buluyoruz. Dukas (181)⁸, Mustafa ile Cüneyd'in birlikte hapsedilmiş olduklarını ve şimdi de beraber Gelibolu'ya çıktıklarını bildirdiği halde, Halkondil ve ondan faydalanan Anonim bu husustan haberdar değillerdir.

Anonim'in bildirdiği gibi (35^v), hava muhalefeti ve Murad'ın Rumeli'ne geçmesine engel olunmak üzere tedbirler alındığı hakkında Halkondil (II, I) malumat verir. Iorga (I, 380)⁸ hadiseleri açıklar.

Anonim'in Bizans ileri gelenleri ile Mustafa'nın teması hakkındaki kaydına (35^v), başka kaynaklarda rastlamıyoruz. Gelibolu'nun ve diğer yerlerin İmparatora terkedilmesi hakkında Dukas (181) ve Zinkeisen (I, 503-504)¹⁰ malumat verirler.

Murad'ın İmparatora elçi gönderdiğini de Dukas (173) ve Halkondil (II, 2), Iorga (I, 379) bildirirler. Anonim'in Bizanslıları suçlayan tafsilâtı, kısaca Halkondil'de mevcuttur.

Bayezid Paşa'nın İmparatora elçi gittiğine dâir (36^r) verilen malumat yine Halkondil'den (II, 2) alınmıştır, fakat Halkondil Anonim'in naklettiği üzere Bayezid'in Mustafa'nın adamı olduğunu söylemez; Anonim bunu yanlış yazar. Bunu iyi anlamayan Zoras¹¹, gönderilen elçinin İbrahim olduğunu söylemekle tekrar hata eder ve nedense Dukas'ın (203) verdiği bu haberi Hammer'den alarak (I, 404)¹² yanılır. Halbuki hem Bayezid, hem de İbrahim Murad'ın adamlarıdır.

(36^v) ile ilgili olarak Halkondil (II, 2-3), başlangıçta genç İmparator Ioannes'in, tarafsız kalmayı düşündüğü ve iki tarafın çarpışmasını uygun gördüğü halde, sonradan fikrini değiştirerek ve babasının itirazına rağmen Mustafa'ya yardıma karar verdiğini bildirir¹³.

7) Laonici Chalcocondylae Historiarum Demonstrationes, ed. E. Earkó I-II Budapeştini, 1922-1927.

8) Ducas, Istoría Turco-Bizantina (1341-1462), editie critica de Vasile Grecu, Bucureşti 1958.

9) N.Iorga, Geschichte des Osmanischen Reiches I. Gotha 1908.

10) J.W. Zinkeisen, Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa I. Hamburg 1840.

11) G. Th. Zoras, Chronikon peri ton Turkon Sultanon, Atina 1958, 179, n. 9.

12) J. von Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches I. Pest 1827.

13) Bu hususta bak. daha İnalck: II. Murad, İslâm Ansiklopedisi VIII 599.

Mustafa ile Bizans'ın münasebetlerine dair (36^v) anlatılan hadiseler hakkında Halkondil (II, 3-4), Dukas (197-199) mühimdir. Düzme Mustafa vak'ası hakkında en kıymetli kaynak Dukas'ın kroniğidir; Dukas'ta en fazla tafsilâta rastlandığı gibi, çok kısa ve karanlık olan Türk kroniklerinin kayıtlarını tamamladıktan başka, Halkondil'in daha kısa olan haberlerini de vuzuha kavuşturur. Türk kaynaklarından Tevârih-i Al-i Osman¹⁴ (Giese, 56-58), Uruc (45, 112)¹⁵, Aşıkpaşazade (Giese, 86)¹⁶, Neşri¹⁷ (Taeschner, I, 149-150), Tacüttevarih¹⁸ (I, 306-307) malumat verirler. Türklerin Geliboyu'yu vermek istemediklerini Sphrantzes¹⁹ (Grecu,12) de yazar.

Sultan Bayezid'den bahseden (36^v) cümle anlaşılmiyor; Anonim'in burada mehazlardan aldığı haberleri birbirine karıştırdığı tahmin edilebilir. Kanaatimizce bu hataya, Halkondil'de (II, 4) rastlanan Bayezid Paşa hakkındaki bir kayıt sebep olmuştur.

(37^r) da bahsedilen elçiler hakkında Halkondil (II, 5) de malumat verir; yukarıda (36^r) da gönderildiği bildirilen elçi, işte bu esnada yollanmıştır (Bak. Dukas, 203) ve elçi Vezir Çandarlı İbrahim Paşa'dır (Hammer, I, 404, Iorga, I, 379-380). Bak. daha İnalçık (II. Murad, İ. A. 599).

Sultan Murad'ın Bizans'tan elçileri boş dönünce baş vurduğu hileye dair kayıt, Halkondil'de (II, 5) biraz farklı ve daha kısa olmakla beraber mevcuttur.

(37^v) daki kaydı da belirttiğine göre, Mustafa'yı yalnız bırakmak ve adamlarından mahrum etmek için bir çok tertip kurulduğu anlaşılıyor: Halkondil'e (II, 5-6) göre, Murad ve adamları, kendi orduları içinde İmparatorun kendileri ile ittifaka razı olduğunu yayıyorlar ve bu haber derhal Mustafa'nın ordusuna da sirayet ediyor. Dukas'a (215-221) göre, Murad'ın maiyeti, Murad safında bulunan Cüneyd'in kardeşi Hamza marifetiyle Cüneyd'in Mustafa'yı terketmesini sağlarlar. Neşri (Taeschner, I, 150) ve Akışpaşazade (Giese, 86-87) ise, Murad'ın Vezirlerinin Mihaloğlu Mehmed Beyi Tokat'taki mahbesinden serbest bırakarak Mustafa'ya karşı kullandıklarını ve Mustafa'nın sahte olduğunu ilk defa ordu içinde onun yaydığını bildirirler. Bu hususta bak. daha Hammer (I 406), Tekindağ (Mustafa, İ.A. 688), İnalçık (II. Murad, İ.A. 600).

Anonim (37^r) Mustafa'yı Murad'ın yeğeni olarak nakleder, halbuki Murad'ın amcasıdır. Mustafa'nın kaçmasına, çadırlarının ele geçirilmesine ve azapların katledilmesine dair Halkondil (II 5-6), Dukas (223), Anonim (Giese 55-59), Uruc (46), Aşıkpaşazade (Giese 87), Neşri (Taeschner I 150), Tacüttevarih (I 309-314) malumat verirler.

14) Die altosmanischen anonymen Chroniken Tevârih-i âl-i Osman, Teil I, Text und Variantenverzeichnis, herausg. von F. Giese, Breslau 1922.

15) Uruc, Tevârih-i âl-i Osman, Die Frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch, herausg. F. Babinger, Hannover 1925.

16) Die Altosmanische Chronik des Aşıkpaşazade, herausg. von F. Giese, Leipzig 1929.

17) Mevlana Mehmed Nescri, Ğihannüma, herausg. F. Taeschner, I. Leipzig 1951.

18) Sadettin, Tacüttevarih I. Istanbul 1279.

19) Georgios Sphrantzes, Memorii (1401-1477). In anexa Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos Cronica (1258-1481), editie critica de Vasile Grecu, Bucureşti 1966.

Anonim'de Bizanslıların Mustafa'ya yardım etmek üzere sahilde bekledikleri hakkındaki kayıt doğru görünmüyor; bundan başka bu kaydın Halkondil'de (II,6) verilen malumatın yanlış bir tefsiri olması mümkündür. Zira Halkondil, Mustafa ile ittifakı kabul ettikten sonra, Bizans donanmasının Marmara Denizi'ne açıldığını yazar. Türk kroniklerine göre Aşıkpaşazade (Giese, 88), Neşri (Taeschner I 151), Mustafa Biga kadısı tarafından bir ücret karşılığında Rumeli'ne geçirilmiştir.

Mustafa'nın takibine dair Anonim'in kayıtları (37^v) diğer kaynaklardan farklıdır; ancak bir iki noktada Halkondil'in (II, 6-7) haberleri ile birleşir. Esasen Halkondil bu hususta çok kısadır. Dukas'ın (223-229) etraflı malumatı da, Mustafa'nın öldürülmesi hususunda Türk kroniklerinden farklıdır. Dukas, Mustafa'nın Tuna kıyısına kaçtığını söyler; Türk kronikleri Edirne civarında yakalandığını bildirirler.

İstanbul'un muhasarasına dair Anonim'in (37^v) kaydı kısa olmasına karşılık Halkondil (II, 7-8) ve Dukas (229-235) çok mufassaldır. Türk ordusunun mevcudu hakkındaki 200 000 sayısı mübalâğalıdır. Türk ordusunun muhasara ve tabya faaliyetleri ve şehrin müdafaası hakkında Kananos mufassal malumat verir (457-479)²⁰. Bu meseleye dair Hammer (I, 412-415), Iorga (I, 381), Bréhier (482-483) malumat verirlerse de Türk kronikleri bu hususta hiç bilgi vermezler. Uruc (48) ve Neşri (Taeschner, I, 153) sadece İstanbul'un muhasara edildiğini bildirirler. Tahminlere göre, Murad'ın muhasarayı Ağustos sonunda âniden kaldırmasını sebebi, henüz ciddi bir muhasara için yeterli hazırlığa sahip bulunmaması dışında, kardeşi Mustafa'nın harekete geçirildiğini duyması idi.

Murad tarafından Bizans'ın sulh tekliflerinin reddedilmesi ve Küçük Mustafa'ya dair verilen malumat (38^r), Halkondil'in (II, 12-13) kayıtlarını teyid eder; Murad'ın sulh teklifini reddetmesi üzerine, İmparator tarafından 13 yaşında bulunan ve Karaman'da vakit geçiren Mustafaya elçi gönderilir. Dukas'ın kayıtları (235) bunlardan biraz farklıdır. Dukas, Mustafa'nın Paflogonia'ya kaçtığını (235) yazar ve bilindiği gibi burası İsfendiyar'ın memleketidir. Türk kronikleri de, Mustafa'nın Karaman'a kaçtığını bildirirler; Anonim kronik (Giese, 59), Uruc (47,48), Aşıkpaşazade (Giese, 89-90) Behiştî²¹ (99 a-b), Neşri (Taeschner, I, 152), Tacüttevarih (I, 315). Bundan başka Tekindağ²², İnalçık²³ malumat verirler. Anonim'de Şarabdar İlyas'ın adı kaydedilmeden "bütün kararlarına vakıf Paşası" diye bahsedilir. Türk kroniklerinde ve Dukas (235) ta bu hususta tafsilat vardır. Sphrantzes (14-16) ve Pseudo-Phrantzes (256) konuya kısaca temas eder.

Anonim'in Selânik hakkındaki malumatı (38^r) çok kısadır; bu kısa haberler de Halkondil'in (I, 193; II, 13-14) kayıtlarına yakındır. Dukas (239-247) bu hususta etraflı malumat verir; II. Murad'ın Selânik'i zaptetmeden önce Türklerin çok kere

20) Georgios Phrantzes, Ioannes Cananus, Ioannes Anagnostes, ed. I. Bekkeri, Bonnae 1838, 457-479. Türkçe tercümesi: Zafer Taşlıkloğlu: Tarih Dergisi 8 (1955), 209-226. Tercümede eksiklikler mevcuttur.

21) Behiştî, Tarih-i âl-i Osman, British Museum, add. 7896.

22) Şehabeddin Tekindağ: Mustafa, İ.A. VIII. 689.

23) Halil İnalçık: II. Murad, İ.A. VIII. 600.

Selânik civarına akınlar yaptıkları, hatta İstanbul'un muhasarasından önce dahi Selânik'i abluka altına aldıkları ve sıkıştırdıkları anlaşılıyor. Gerek Anonim'de, gerekse Halkondil'de rastlanan ve Bizanslılar'ın şehri müdafaadan âciz kaldıkları hakkındaki malumat bunu teyid ediyor ve Dukas'ın kaydı da (247,11-13) bu hususu açıklıyor. Yalnız, hadisenin çağdaşı bulunan Dukas ve hemen aynı zamanda yaşayan Halkondil, Anonim'de rastlandığı üzere şehrin 50 bin flori karşılığında Venediklilere satıldığını bilmezler. Son zamanlara kadar bütün umumî Osmanlı ve Bizans tarihi ile ilgili eserlerde yer alan bu haberin bu gün aklı olmadığı tahmin ediliyor²⁴.

Türk kronikleri Selânik'in fethi hakkında tafsilât vermezler, hattâ fetih tartihi olarak 832 veya 833 (1429) kaydederler. Bu husuasta en fazla malûmat veren Tacüttevârih (I,342-345) de 832 tarihini verir. Selânik'in Türkler tarafından fethine dâir en mühim ve etraflı malûmat, Halkondil ve Dukas'tan başka, hâdisenin görgü şahidi bulunan ve bir Bizanslı olan Ioannes Anagnostes tarafından verilir; Selânik'li olan Anagnostes, muhasara ve zapt hâdisesini takibetmiştir ve "Diigisis" adındaki eseri, evvelce Phrantzes'in Bonn (1838) neşrine ilâve olarak (481-528) yayımlanmıştır. Hammer'in (I, 430-436) bu hadise hakkındaki başlıca kaynağı da Anagnostes'tir²⁵ Bu hususta İnalcık²⁶, Gökbilgin²⁷ malûmat verirler. Zoras²⁸ bu mühim mesele hakkında hiç malûmat vermemekte ve sadece Halkondil'in (II,13₁₁-14₁) kaydını tekrarlamakla yetinmektedir. Seferin tarihini de Hammer'den naklederek bildirir, fakat esirlere "vahşice" muamele edildiğini yine Hammer'den faydalanarak nakletmekten çekinmez (183, n. 14). Murad'ın şehri yeniden iskân etmesine dâir Türk kroniklerinde kayıtlar vardır: Aşıkpaşazade (Giese, 106), Neşri (Taeschner, I, 163), Tacüttevârih (I, 345). Bak. daha Halkondil (II, 14).

Anonim'de (38^v) *Anetolikon* veya *Anatolikon* v.b. isimler altında zikredilen şehir Etolia'da bir kasabadır. K a r l o s dediği ise *Carlo Tocco*'dur ve bu zat Epir Despotu iken, Atina Dukası I. Nerio Acciaiuoli'nin kızı Francesca ile evlenmek suretiyle Atina ve Teb işlerine karışmaya başlamış ve çok kuvvetlenmişti. Onun ölümünden sonra vukubulan hadiseler hakkında Halkondil (II, 15-16), etraflı malumat verir ve hadise II. Murad zamanında vukubulur. Bu hususta bak. daha Hammer (I, 441-442); yukarıda (34^v) ile ilgili açıklamamızda Zakythinos (I, 199-201), Türklerle işbirliği hakkında Iorga (I, 382) da malumat verilir.

24) Bu hususta birkaç misal: Zinkeisen I 546; Iorga I 399-400; Vasilev, Histoire de l'Empire Byzantin II (Paris 1932) 332; Bréhier, Vie et Mort de Byzance I (Paris 1947), 484; Runciman, Die Eroberung von Konstantinopel 1453, (München 1966), 17, 52; bu meselenin son durumuna dair: G. Ostrogorsky, Geschichte des Byzantinischen Staates (München 1963) 469 ve n.l.

25) Bu gün bu eserin yeni bir neşrine sahip bulunuyoruz: Ioannu Anagnostu, Diigisis peri tis Teleuteias Aloseos tis Thessalonikis, Isagogi-Kimene-Metafrasi-Scholia: Yianni Tsara, Thessaloniki 1958. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ortaçağ tarihi asistanı Melek Delilbaş eserin bu yeni neşrinden de faydalanarak Diigisis'i Türkçeye tercüme etmiş ve gerek Türk ve gerekse Bizans ve Batı kaynaklarına dayanarak hikâyenin değerlendirilmesini yapmıştır. Fakültemizde, idarem altında doktora tezi olarak hazırlanan bu araştırma yakında neşredilecektir.

26) İnalcık: II. Murad, İ.A. VIII. 601 ve mp.

27) T. Gökbilgin, Selânik, İ.A.X.340-342.

28) Chronikon 183, n. 10.

Bizans ve Türklerin sulh meselesi ile ilgili olarak (38^v) bir anakronizm göze çarpar; evvelâ, Bizans'ın Sultan Murad ile sulh akdetmesi, Selânik'in zaptından önce-
dir ve bu husus Dukas'ta (245) gayet açıktır. Selânik'in Venediklilere devredilmesin-
den sonra (Temmuz 1423), Sultan Murad ile Venedik'in arası açılır ve Sultan Murad
bu yüzden Venedik ile siyâsî temaslardan kaçınır. Bu sebeple bütün komşu ülkeler
elçi yolladıkları halde Venedik göndermez. Bizans da Sultan Murad ile münasebet-
lerini düzetmek için ona elçi yollar. Fakat Venedik ile mevcut ihtilâf, sonunda Se-
lânik'in Türkler tarafından zaptedilmesine sebep olur (Dukas a. y. 249). Halbuki
Halkondil'de (II,13-14) çok kısa olan Venedik buhranı hakkındaki haberlerde, Selâ-
nik'in Venediklilere devri ile Sultan Murad'ın Selânik muhasarası birleştirilir ve bu
hâdiseden sonra Bizanslıların Sultan Murad ile sulha talip oldukları anlatılır.
Anonim'deki bu anakronizm, işte Halkondil'deki bu kronoloji eksikliğinden ileri
gelmektedir. Netekim Iorga (I, 383), Dukas'ın bu kaydını Venedik vesikalarının da
doğruladığını gösterir ve Bizans ile yapılan sulh Ekim 1424 de vukubulur. Turahan
Bey'in burada anlatılan More seferi ve Heksamilion surlarının tahribi ise Mayıs
1423 de cereyan ettiğine göre, Turahan Bey'in surları tahribi, Bizans ile varılan
sulh neticesi olamaz²⁹; bu husus hem kısa Bizans kronikleri ve hem de Venedik ves-
kalarıyla sabittir. Turahan Bey'in Arnavutlarla muharebe ettiğini Halkondil (II,
16-17) de bildirir ve fazla olarak muharebenin D a v i a (Tavia) da vukubulduğunu
kaydeder ve burası Akarnania'da Tripolis'in kuzey batısındadır; bu hususu diğer
vesikalar da teyid ederler³⁰. Bir kısa kronik³¹, Turahan Bey'in 6931 (1422-1423)
Mayıs'ında Heksamilion surlarını tahrip ettiğini, isyan eden Peloponez Arnavut-
larının Türkler tarafından kılıçtan geçirildiklerini bildirir ve bu hadise 5 Hazi-
ran'da vukubulmuştur. Halkondil ve Sphrantzes'te (16,256) bu tarih yoktur.
İdris'ten faydalanan Hammer (I, 417,644), More akımını Evrenoz oğluna (?) male-
der. Halbuki bütün çağdaş Batı kayıtlarında Turahan'ın adı kaydedilir.

Eflak ile ilgili Anonim'in kaydının (39^r), yine Halkondil'den (II, 17) mülhem
olduğu anlaşılmalı beraber her ikisi vazıh değildir. Bu hususta daha etraflı olan
Dukas'ta (251 v.d.), bu hadiselerin I. Mirçe'nin 1418'de ölümünden sonra Eflak'ta
zuhur eden taht kavgaları ile ilgili olduğu bildirilmekle beraber, hem kronolojide
hem de biribirleriyle mücadele eden şahısların tayininde karışıklık vardır ve esasen de
bu hadiseler Romen tarihinin en karışık devresini teşkil ederler. Türk kroniklerinin
kayıtlarında³² Murad'ın kardeşi Mustafa'ya karşı Anadolu'da meşgul bulunduğu
sırada, Eflak Beyinin Tuna'yı geçerek Silistre civarını vurduğu bildirilir. Uruc hariç
diğer kronikler Eflak Beyi üzerine Firuz Bey'in gönderildiğini haber verirler ve bu sefer
sonunda Drakul, Murad'ın huzuruna gelerek mutavaatını bildirmiş ve iki oğlunu
rehine bırakmıştır. Uruc'a göre (47), 1423 de, Murad şahsen Eflak'a karşı bir sefer
yapmıştır; aynı Uruc (113) de 826 tarihini verir³³.

29) Iorga, I 382; D.A. Zakythinos, Le Despotat Grec de Morée, Paris 1932, 1 196.

30) Iorga I 382, n. 2.

31) R.-J. Loenertz: Pour l'histoire du Péloponnèse au XIVe siècle (1382-1404). Etudes Byzantines I (1943) 159.

32) Uruc 47, 113; Giese Anonimi 64; Aşıkpaşazade, (Giese) 93-94; Neşri, Taeschner I 155.

33) Bu mesele hakkında daha fazla malumat için İnalçık: II Murad, İ.A. VIII. 601, 602.

Anonim'de (39^r) bahsi geçen hâdise, Sultan Murad'ın Sırp Despotu Georg Brankoviç ile münasebetlerinin kısa bir icmalidir ve bu hususta Dukas (257) etraflı malumat verir. Murad'ın başlangıçta Stefan ile münasebetleri iyi idi; hattâ "Düz-meler" isyanı sırasında gösterdiği sadakattan dolayı Sultan Murad, Stefan'a minnet-tardı. Lâkin, Stefan'ın hayatının sonuna doğru Macar Kralı Sigismund'a yanaşması ve 1426 yılının Mayıs'ında imzalanan Tata muahedesiyle, yeğeni Georg Brankoviç'i yerine halef tayin ederek bunun Macaristan'ın vassalı olmasını kabul etmesi, Sultan Murad'ı endişelendirmiş ve Padişah ordusunun başında Sofya'ya kadar ilerliyerek, kuvvetlerini Kruşevatz'a göndermek suretiyle her tarafı yağma ettirmişti. Bunun üzerine Stefan, acele Murad'a elçi göndererek onu oyalamış ve kendisi Bosna Kralı II. Tvartko'ya hücum etmiştir. Lâkin 19 Temmuz 1427 de Stefan vefat edince, Sırbistan buhranı alevlenmiş ve Sigismund, T a t a m u a h e d e s i gereğince kendisine vaadedilen kaleleri işgal etmek üzere harekete geçerek, bu senenin son baharında Belgrad'ı ele geçirmişti. Bunu gören Sultan Murad, *Nvobrd*, *Kruşevatz* ve *Niş*'i işgal eder ve Sigismund'dan daha erken davranarak, Güvercinlik'i de ele geçirir ve burasını, Sigismund'un tehditlerine rağmen işgal eder. Bu hadiseden sonra, Türklerle Macarlar arasında üç yıllık bir mütareke akdedilir ve bunun sonunda Brankoviç, Türklere karşı yalnız bırakılmış olur. İşte daha 1428 yılında Brankoviç, Murad'ın elçisi ile vardığı bir anlaşma sonunda Türklere vergi vermeyi, yardımcı kuvvetlerle Padişahın seferlerine katılmayı kabul ettikten başka, kızı Mara'yı Padişah'a zevce olarak vermeyi ve çehiz olarak da külliyyetli miktarda altın göndermeyi vaadeder. İzdivaç, Mara henüz pek genç olduğu için ancak 1435 de vukubulur. Yalnız, çok ke-re olduğu gibi burada da Anonim, Sırp Prensini Bulgaristan Prensi diye kaydeder³⁴.

Mara'nın gelin getirilmesi (39^r) ile ilgili olarak Dukas (259) mühimdir; Halkondil (II, 20) meseleye dâir kısaca malûmat verir. Dukas, gelin geldiği zaman düğün yapıldığını, Neşri ise (166) düğün yapılmadığını yazar³⁵.

Anonim'in (39^r - 39^v) Karaman ile ilgili olarak verdiği malûmat, Halkondil'in (II, 20-21) kayıtlarına uymaktadır. Ancak, burada II. Murad'ın birinci ve ikinci Karaman seferleri birbirine karıştırılmıştır. Bundan başka, Halkondil'in naklettiği *Alisurios Karamanos*, Anonim'de *Alideris Karamanias* olmuştur. Halkondil'in Karaman ile Karmanos (Germiyan) arasındaki benzerliğe aldanarak Karaman zannettiği bu kayıt, Germiyan Beyi *Alişir* ile ilgilidir. Gregoras'tan neş'et eden ve onun zamanında yaşayan Yakub Bey ile ilgili rivayeti Halkondil, yüz yıl kadar sonra II. Murad devrinde vukubulan Karaman oğlu Mehmed Bey devrinin hâdiseleri ile karıştırmıştır. Netekim, Bayezid'den kaçarak Timur'a iltica eden Beyleri sıralarken Dukas, Alişar unvanı da verilen *Karmian* Beyini de zikreder³⁶.

34) Bu hadiselere dair Konstantin Filozof: *Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarević von Konstantin dem Philosophen im Auszug herausgegeben und übersetzt von Maximilian Braun*, Wiesbaden 1956, 59, 61. Türk kronikleri: Giese anonimi 66; Uruc 50, 115; Aşıkpaşazade, Giese 105, 109, 110; Neşri, Taeschner I. 165, 166; Iorga 1 394; Jireček, *Geschichte der Serben* II 159; F. Babinger: *Von Amurath zu Amurath*, Oriens 3 (1950) 232 malumat verirler.

35) Daha fazla malumat için: Tacüttevarih I 342; Jireček a.y. II 164-165, 170.

36) Nikephoros Gregoras, *Byzantina Historia*, Bonnae I-II 1829-1830, 1 214; Iorga I 139-140; Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye*, İstanbul 1927; P. Wittek, *Das Fürstetum Mentesehe*, İstanbul 1934, 18.

II. Murad'ın ilk günlerinde Karaman oğlunun baş kaldırması hakkında Anonim kronik (Giese, 61-62), Uruc (50), Aşıkpaşazade (Giese, 99), Neşri (Taeschner, 157-158). Ayrıca, Anonim'in bildirdiği üzere, *Karaman oğlu İbrahim Bey'e* Murad'ın kızı değil, kız kardeşi verilmiştir³⁷. Bak. Dukas (257), Hammer (I, 425), İnalçık, II. Murad (I.A. 601).

Germiyan'ı ve Konya'yı idare eden Beylerin Rodos'a kaçtıkları hakkındaki kayıt, Halkondil'de (II, 22) Saruhan ve Menteşe Beylerinin Rodos'a kaçtıkları şeklindedir. Anonim ve ona mehzaz olan Halkondil (II, 23), Karaman Beyinin Sultan Murad'a kızını vaadettiğini yazarlar.

Anonim'de (39^v) İsfendiyer Beyi İsmail üzerine yapılan sefere dâir, Halkondil (II, 23) daha mufassaldır. Fakat burada da kronoloji bakımından büyük bir hata mevcuttur ve Sultan Murad'ın İsfendiyer seferi, Düzme Mustafa'nın bertaraf edilmesinden sonra ve Cüneyd'in temizlenmesinden önce vukubudur. Netekim Türk kronikleri³⁸ bu hususta müttefiktirler ve tarihi 827 (1423) dir³⁹.

Anonim (40^r - 40^v), Türklerin Macarlarla münasebetleri hakkında uzun bir susmadan sonra, 1439 da vukubulan *Semendre* (Siderovia)'nın zaptı hâdisesi ile tekrar mevzua döner. Lâtin, Bizans ve Türk kaynaklarından iyi bildiğimiz bu hadise hakkında verilen haberler ana hatlarında doğrudur. Bu hususta Halkondil (II, 23-25) etraflı malûmat verir; Dukas (261-263) bu malûmatı tamamlar. Fazla olarak Dukas, bu seferin Fazlullah'ın teşvikleri üzerine yapıldığını bildirir.

Anonim, çok defa yaptığı gibi yine Sırları Bulgarlarla karıştırır, muharebe tarihi de 1446 değil 1439 dur. Macar ordusunun toplandığı bildirilen *Tibisko* veya *Timbisko*⁴⁰ muhtemelen *Temes* eyaletidir.

Semendre, Belgrad Macarların eline geçtikten sonra, Sırların 1430 sıralarında kendilerine merkez olmak üzere Tuna nehri üzerinde ve Belgrad'ın doğusunda, bir günlük mesafede inşa ve tahkim ettikleri bir kale idi. Dukas (257), bu kalenin Sultan Murad'ın müsaadesi ile inşa edildiğini söyler. Türk kronikleri⁴¹ Sırp Despotunun kaleyi Padişahın haberi olmadan inşa ettirdiğini ve bu hâdisenin muharebeye sebep olduğunu söylerler. Halbuki diğer Türk kaynakları çoğunlukla, muharebe sebebi olarak Semendre kalesinin Tuna boyunu savunma ve düşman harekâtını tarassut bakımından çok mühim olduğunu belirtirler ve bu doğrudur. Bundan başka, bir kısım Türk kroniklerinin Semendre muhasara ve zaptı hâdisesini Belgrad seferinden sonra göstermeleri de hatadır: Zira. Semendre 1439 da zaptedilir ve Belgrad

37) Bu hususa dair Dukas 257; Hammer I 425; İnalçık: II. Murad I.A. VIII 601.

38) Giese anonimi 64; Uruc 48, 113; Aşıkpaşazade, Giese 93; Neşri, Taescher, I 154; Tacüttevarih I 318.

39) Bak. daha Hammer I 418; İnalçık: II. Murad, I.A. VIII. 601.

40) M.Gyóni, Ungarn und das Ungartum im Spiegel der Byzantinischen Quellen, Budapest 1938,33 ve Die Steuerdenkmäler der Ungarischen Sprache in Griechischen Texten, Budapest 1943, 135.

41) Uruc 52, 115.

muhasarası 1440 da vukubulur. Hâdiseleri günügününe takip eden Batı kaynaklarından bu husus açıkça görünmektedir⁴².

Anonim'de (40^v - 41^r), Sultan Murad'ın 1440 da vukubulan Belgrad muhasarası hakkındaki kayıtlar gerçeklere ve diğer kaynakların verdiği haberlere uymaktadır. Hattâ, bir çok teferruat meselelerinde sâir kaynaklarda rastlamadığımız haberleri de ihtiva etmesi sebebiyle dikkate değer. Evvelâ, Kralın ölümü neticesinde, Macaristan'da nifak bulunduğunun bildirilmesi, Belgrad seferini Semendre'nin zaptından sonra kaydetmesi doğrudur. Bizans kaynaklarından bilhassa Halkondil (II, 25) bu hususta kısa, fakat muhasaranın sebebi ve cereyanı hakkında toplu malûmat verir. Dukas (263-265), Belgrad kalesinin ehemmiyeti, tabya hazırlıkları, iki tarafın silâhları, muhasaraya gemilerin de katıldığını bildirir. Fakat muhasara hakkında en kıymetli kaynak, Macar tarihçisi Bonfini'nin eseridir⁴³. Bonfini, yaşadığı devreden daha önceki zamanlara dâir haberleri diğer Macar kroniği Turóczi'den almış, onun eserini esas olarak kullanmış ve kendi topladığı haberlerle tevsi etmiştir. Bonfini, muhasara hakkında oldukça bol malûmat verir. Sultan Murad'ın Lehlilerle anlaşmak üzere giriştiği neticesiz teşebbüsü, muhasaranın cereyanını tafsilâtı ile anlatır. Muhasara sırasında Türk ordusunun uğradığı zayıyatı rakam vererek kayd eder. Türk kaynakları, rivayete göre, altı ay süren ve Türk ordusunda büyük zayıyata sebep olan bu muhasara hakkında, bir iki satırlık haber verir, Murad'ın Blrgrad'ı muhasara ettiğini ve alamadığını bildirmekle yetinirler⁴⁴.

Bosna seferi hakkındaki (41^r) malûmat, mühim kısmında Halkondil'e (II,26) dayanmaktadır ve hadise, 1436-1441 yılları tarihinin çok kısa bir özetidir. Her iki kaynakta adı geçen *İsam* veya *İsa*, Paşa-Yiğit Bey'in oğlu İshak Paşa ve oğlu İsa'dır. İshak Paşa'nın eskiden Uc Beyi merkezi Ösküp iken, şimdi Türklerin Bosna'ya karşı giriştikleri hareketler *Vrhbosna* (*Sarajevo*)'dan idare ediliyordu. İshak Bey ve oğlu İsa, hattâ diğer Türk kuvvetleri, bir taraftan sahile, diğer taraftan da Anonim'in *Vakrina* ırmağı dediği (bu günkü adı *Vrbas*) ırmak kenarındaki *Yaytse* kalesine kadar ilerlemekte idiler⁴⁵.

Bosna Prensi ve 1435 de vefat eden *S a n d a l j*, 1391 de *I. Stefan Tvardko*'nun ölümünden sonra, bilhassa 1394 yılından itibaren Bosna tarihinde mühim bir yer tutan üç büyüklerden biri idi; *Hrvoje*'den sonra Bosna'nın en kudretli adamlarından biri haline gelmişti. Bu günkü Karadağ'a kadar uzanan Dalmaçya sahilindeki mülkleri,

42) Giese anomini 66; Aşıkpaşazade, Giese 113, 114; Neşri, Taeschner I 167, 168; Tacüttevarih I 362, 363; Hammer I 448; L.Kupelwieser, Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht b. Mohacs 1526, Wien-Leipzig 1899, 54; Iorga I 423; Jireček, Geschichte der Serben, II 175; L. Elekes, Hunyadi, Budapest 1952, 67-68.

43) Antonius de Bonfinis, Rerum Ungaricarum Decades, ed. Fögel - Ivaányi-Juhász, Lipsiae 1936, III, 4, 343-373.

44) Sultan Murad'ın Belgrad muhasarasına dair müstakil bir araştırma mevcut değildir. Macar umumî tarihlerinde ve Hammer'de bu hususta biraz malumat verilir. Hammer'in bu konudaki başlıca kaynakları, zikrettiğimiz iki Bizans kroniği ile Bonfini'dir.

45) V. Klaić, Bosznia Története, Nagy-Becskerek 1890, 297-300; Jireček, Geschichte der Serben II 173-175; İnalçık: II. Murad, İ.A. VIII, 613.

Raguza'ya hem huduttu. Anonim'in Sandalj hakkındaki kaydı, Halkondil'in (II, 26-27) bir hülâsasıdır⁴⁶.

Anonim'de (41^v), II. Murad devrinde Arnavut Beyleri ile vukubulan hâdiseler hakkındaki kayıtlar, Halkondil'den (II, 27-29) hülâsa edilmiştir. Halkondil'de de çok kesif bir tarzda anlatılan hâdiseler, burada daha da kısaltılmış ve bu sebeple anlaşılması güç bir hal almıştır. Türkler, I. Bayezid zamanından itibaren Arnavutluk işlerine müdahale etmişlerdir. Burada adı geçen I o a n n e s K a s t r i o t i s, bizim tarihlerimizde *İvan (Yuwan) Kastriota* adı altında bilinen Arnavutluk'un tanınmış ailelerinden bir Beyin adıdır. Ankara bozgunundan sonra, Venedik'in himayesine girerek Osmanlı hâkimiyetinden çıkmaya çalışan *İvan Kastriota*, Arnavutluk'un en kuvvetli ve tanınmış Beylerinden biri haline geldi. Halkondil'in (II, 29) anlattığına göre, Türkler daha Yıldırım Bayezid zamanında, *Argyrokastron* tarafını fetretmişlerdi; burası Yanya ile Avlonya arasında mühim bir kale idi ve Osmanlılar, daha sonra Arnavutluk'taki seferlerinde *Ergirikasrı* dedikleri bu kaleden hareket etmişler ve bunun şimalindeki araziye *Yuwan Kastriota'nın* adına izafeten "*Yuwan İli*" adını vermişlerdir. II. Murad, tahtı etrafındaki mücadelelerde başarı kazanınca, Yuwan İli'ne karşı kuvvetler sevk etmiş ve Evrenoz oğlu Ali Bey'i Uc Beyi tayin etmiştir. Ali Bey, 1423-1431 yılları arasında *Ergiri*'de Sancak Beyi bulunuyordu. Bizim kaynaklarımızın İskender Bey'i (asıl adı Georgi, Georg), bu Yuwan Kastriotanın oğlu idi. Anonim, yanlışlıkla İskender Bey'i *Aranitis*'in oğlu olarak gösterir; halbuki *Aranitis* diğer tanınmış Arnavut Beylerinden biridir ve İskender Bey sonradan bunun kızı ile evlenmiştir. Evrenoz oğlu Ali Bey'in Arnavutluk'taki hareketi sırasında, diğer bir çok Arnavut Beyi gibi, Yuwan da, oğlunu Osmanlı sarayına göndermek, yardımcı asker ve yıllık haraç vermek suretiyle yerinde bırakılmıştı. İskender Bey, Osmanlı sarayında bir iç oğlanı sıfatıyla Osmanlı terbiyesi gördü ve Müslüman oldu, İ s k e n d e r adını aldı. Artık bir Osmanlı tebaası muamelesi görüyordu. Babasının 1437 de vukubulan vefatından sonra *Akçahisar* (Kruya) Subaşlığına tayin edildi. İskender Bey'in, *İzladisavaşı*na bir Tımarlı olarak katılması gerekirken, bunu yapmadığı, Arnavutluk'a giderek babasının arazisine yerleştiği ve bazı kaleleri de zaptettiği anlaşılıyor; bunun üzerine Padişah tarafından âsi ilân edilir, üzerine Evrenoz oğlu İsa Bey gönderilir. İsa Bey'e *Kocacık* (Svetigrad) kalesinin zaptı vazifesi verilmişti; fakat İskender Bey, burada Osmanlılar'a ağır zayıat verdirerek ilk başarısını kazandı. İşte, Anonim'de (41^v - 42^r) anlatılan hadiseler, bu vakalarla ilgilidir.

Anonim'in, *Arvaniti* adını Arnavutluk yerine kullandığı anlaşılıyor; halbuki bir Arvaniti ailesi mevcuttur ve ailenin hüküm sürdüğü araziye bu isim verilmektedir. Bundan başka, İskender Bey'i Georg Arantis'in oğlu sayması, Ioannes Kastriota'dan bahsettiği halde, bu karıştırmayı yapması izaha muhtaçtır. Ayrıca, Georgis ile Murad arasındaki muhavere de dikkate değer.

Anonim'deki Sultan Murad'ın Georgios (veya Georgis) ile muharebe ederek (42^r) yenildiği, hattâ bir rivayete göre yararlandığı hakkındaki haber doğru görülüyor.

46) Tafsîlât için Klaić, a.e. 229, 230; Iorga I 416; Jireček, Geschichte der Serben II 126, 132, 142.

Bundan başka, Murad'ın Venedik'lilere haber göndererek İskender Bey'e karşı ittifak teklif ettiği de isabetli değildir. Burada, İskender Bey'in daha sonra Sultan II. Mehmed ile olan mücadelesiyle Murad devri hadiseleri birbirine karıştırmıştır. Sonra, İskender Bey, hayatını Roma'da değil, Arnavutluk'ta ikmal etmiştir.

Varna muharebesinden sonra, İskender üzerine gönderilen Osmanlı kuvvetleri bir netice elde edemiyorlar. İskender Bey'in eski hâmisi Venedik ile bozuşmasından faydalanan Sultan Murad, 1448 yazında, yanında Şehzade Mehmed olduğu halde *Kocacık Hisarını* (Svetigrad) zapteder; lâkin bu esnada Hunyadi'nin Kosova istikametinde ilerlediğini duyarak kaleyi bıraktı, Sofya'ya gitti ve Hunyadi'yi Kosova meydan muharebesinde yendikten sonra, 1450 yılında Arnavutluk üzerine ikinci bir sefer yaptı ve Akçahisar (Kruya)'ı muhasara etti. Fakat kış yaklaştığı için muhasarayı kaldırmak zorunda kaldı. Az sonra Sultan Murad'ın vefat etmesi üzerine, Arnavutluk'ta Osmanlı hâkimiyetinin tesisi işi, Fatih Mehmed'e kalmış oluyordu.

Bu gün elimizde İskender Bey hakkında yapılmış toplu ve ilmi bir araştırma mevcut değildir. Hâdiselere ve bilhassa kronolojiye dâir bildiklerimiz, hem yetersiz, hem de vuzuhsuzdur. Buna rağmen, zamanında bilhassa Batı âleminde büyük heyecan uyandıran İskender Bey'in faaliyetleri ve tarihî şahsiyeti, son zamanlarda daha tarafsız olarak bir araştırma konusu olmuştur⁴⁷. Aşağıda, bunlardan ancak faydalandığımız birkaçını zikredeceğiz: Hammer bu gün çok eskimiştir. Başlıca Barletius gibi itimada şâyân olmayan bir kaynaktan faydalanmıştır. Iorga⁴⁸, Arnavutluk hâdiseleri hakkında kısa fakat güvenilir malumat verir. Jireček⁴⁹ İskender Bey'in komşuları ve bilhassa Sırbistan, Venedik, Raguza ve Osmanlılarla olan münasebetlerini anlamak hususunda iyi bir rehberdir. Babinger⁵⁰, Papalık, Venedik, Napoli ve Osmanlılarla temasları hakkında malûmat verir fakat İskender Bey'e olan hayranlığını gizleyemez. İnalcık, bir çok araştırmasında, Osmanlıların Arnavutluk ve İskender Bey ile münasebetlerine dâir elindeki kaynakların müsaadesi nisbetinde etraflı malûmat verir ve bilhassa 835 tarihli *Arvanid Tahrir Defteri*, başı ve sonu eksik *Premedi* ve *Görice*'ye dâir bir icmal defteri ile 871 tarihli Dibra havallisine dâir bir esâmi defterine ve Türk kroniklerine dayanarak bu sahadaki bilgilerimizi hem artırmakta, hem de diğer kaynakların kayıtlarına vuzuh kazandırmaktadır⁵¹.

Anonim'in Depas hakkındaki (42^r) kayıtları, Halkondil'den (II, 29-30) hülâsadır. Arnavutluk hâdiselerine dâir en kıymetli kaynağımız Halkondil'in eseridir. Çok kere onun verdiği malûmatı diğer kaynaklarda bulamıyoruz; Türk kroniklerinin bu husustaki kayıtları çok kısadır⁵².

47) Bu hususta faydalandığımız başlıca eserler: Hammer I 480-483; Zinkeisen I 659-60, 758, 773; 784-791.

48) Iorga I 261, 408, 411, 449-453.

49) Geschichte der Serben II 171, 183, 184, 188, 189, 191.

50) F. Babinger, Mahomet II le Conquérrant et son temps (1432-1481), Paris 1954, 185-188.

51) H. İnalcık: Arnavutluk'ta Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei, Fatih ve İstanbul I, 1953, 155-175; aynı müellif: İskender Bey, İ.A.V. 1079-1082; aynı müellif: II. Murad, İ.A. VIII. 598-613.

52) Giese anonimi 66; Uruc 50, 59, 64, 115, 117; Aşıkpaşazade, Giese 112, 123; Neşri, Taeschner I 154, 167, 174; Tacüttevarih I 361, 391.

Mezid Beyin'in 1442 Erdel seferi hakkındaki kayıtlar (42^v), Halkondil'den (II, 30-31) hülâsadır. Bizim kroniklerin de biraz malûmat verdikleri bu sefer hakkında, Macar kroniklerinde ve vesikalarında oldukça mufassal malumata rastlanır. *Mezid Bey*'in akını, başarıları, memleket içinde her tarafı yağma ederek ilerlemesi, bol ganimetlerle dönüşü, hazırlıksız yakalanan Macaristan'ın ağır kayıpları, bu manzaraya şahit olan ve Erdel'e henüz gelmiş bulunan Hunyadi'nin duyduğu ızdırıp, her şeyi göze alarak derme çatma bir ordu ile taarruz etmesi, ordusunun dağıtılması, canını zor kurtararak kaçması, fakat buna rağmen yılmaması anlatılır. Artık Hunyadi'nin harekete geçemeyeceğini sanarak, her türlü ihtiyatı ihmal eden *Mezid Bey*'in kalabalık bir esir sayısı ve bol miktarda ganimetlerle yoluna devam ederken beklenmedik bir anda taarruza uğraması etraflı olarak belirtilir. 22 Mart'ta Erdel'de Gyulafehérvár (Rumence adı Alba Julia) civarında, sahası iyi bilinmeyen bir yerde vukubulan bu taarruz esnasında, her iki taraf insan takatını aşan bir şiddetle çarpışmış, Hunyadi mutlak bir ölümü göze alarak son derece büyük bir cür'etle giriştiği bu baskında, ilk defa olarak hayatının en çetin denemesini yapmış, sonunda Türk ordusu firara başlamış, *Mezid Bey* ve oğlu bu muharebede öldürülmüş, Hunyadi esirlere son derece vahşiyâne muamele ederek pek çoğunu öldürmüştür. Hezimetle sonuçlanan seferler hakkında pek az malûmat veren Türk kronikleri, rivayete göre 17 bin Türk süvarisinin katıldığı ve çoğunun mahvolduğu bu büyük akın hakkında bir kaç kelime izahat vermekle yetinirler⁵³. Hâdiseye dâir en toplu malûmatı veren Tâcüttevârih (I, 367), hem akının gerekçesi hakkında bilgi verir, hem de hâdisenin cereyanını kısaca anlatır. Gerçi *Sadeddin*, *Mezid Bey*'in gurura kapıldığını, yiyip içmeye daldığını kaydederse de, Macar kaynakları *Mezid Bey*'in bilhassa son derece ihtiyatlı ve sessiz hareket ettiğini ve bu hali ile Macarları hazırlıksız yakalamaya muvaffak olduğunu bildirirler. Olsa olsa, birinci çatışmada ordusu dağıtılan ve kendisi zor kurtulan Hunyadi'nin, bir daha taarruza geçemeyeceğini düşünmesi bir ihmaldir. Fakat buna rağmen son baskında dahi, Türk ordusu büyük bir cesaret ve metanetle mukabelede bulunmuş, hattâ Hunyadi'yi yok etmek için bütün tedbirler alınmış, Hunyadi, bu tertibi vaktinde haber alarak baş vurduğu bir hile sonunda mutlak bir ölümden kurtulmuştur.

Macarların, hâdisenin çağdaşı, belki de görgü şahidi bulunan iki kaynağı *Ivanics*⁵⁴ ve *Turóczi*'dir. Her ikisi de Hunyadi'nin lehine kalem kullanmış olmakla beraber, tafsilât meselelerinde tarafgirlik etmiş olmaları düşünülemez. Bilhassa *Turóczi*, XV. yüzyılın en güvenilir Macar kaynağıdır ve Sigismund devri ile Mátyás'ın cülusu tarihi olan 1458 yılına kadar cereyan eden hâdiselere dâir verdiği malûmat, mühim devlet hizmetleri ifa ettiği için orijinaldir ve resmî vesikalarla, görgü şahitlerinden faydalanmıştır. Aslen İtalyan olan ve 1486 yılından itibaren Macar sarayında yaşayan *Bonfini*, *Rerum Ungaricarum Decades* adlı meşhur eserini 1503 deki vefatından önce yazmıştır.

53) Giese anonimi 6; Uruc 52; Aşıkpaşazade, Giese 118; Neşri, Taeschner I 170.

54) Schwandtner neşri, Scriptorum II, Wien 1746.

Eserinde başlıca Macar kaynaklarından faydalanan Hammer'in⁵⁵, Mezid Bey'in Erdel seferine dâir verdiği malûmat, ana hatlarında doğrudur⁵⁶.

Anonim'in (42^v - 43^r) hep "Mehmet" adı altında zikrettiği *Mezid Bey*'in hezimetinden müteessir olarak bunun intikamını almak üzere Padişah'ın Hadım Şehabeddin Paşayı Erdel üzerine gönderdiğini Halkondil (II, 31-33) de yazar; lâkin hikâyesinin bazı teferruatı Anonim'den farklıdır. Bizim kroniklerimizden bir kısmı, Şehabeddin Paşanın Yanko (Hunyadi) üzerine varmak için Hünkâr'dan izin istediğini bildirirler. Bundan başka, umumiyetle herhangi bir seferin hezimet sebebini kumandanın ihmaline veya tedbirsizliğine hamletmek itiyadında bulunan Türk kronikleri, bu hadisede de Şehabeddin Paşanın serhoş olduğunu ve yiyip içmekle vakit geçirdiğini bildirirler. Halbuki, hem tarafsızlığı hem de çok kere verdiği haberlerin sıhhati bakımından büyük bir takdir kazanan Halkondil'in bu hususta verdiği ve nisbeten uzun olan kayıtlarında böyle bir habere tesadüf edilmedikten başka, bu hâdise hakkında etraflı malûmat veren ve az önce zikrettiğimiz Macar kroniklerinde de buna benzer bir habere rastlanmaz. Hattâ aksine olarak Şehabeddin Paşa, keşif kıtaları ve casusları vasıtasıyla düşmanın ordusu hakkında yeterli bilgi kazanmış, düşman ordusunun sayıca az olduğunu düşünerek bir kuşatma tertibatı almıştır. Anonim'in bilhassa orduların tabya hazırlıkları ve muharebe nizamı hakkında verdiği malûmat, daha çok Bonfini'nin (III, 5, 192-193) kayıtlarına uymaktadır; muharebe sahasını Macarca adı ile *Vaskapo*'da göstermesi isabetli değildir ve Gyulafehérvár'ın güneybatısında bulunan *Vaskapo* (Demirkapı) muharebesi, Mezid Bey ile Hunyadi'nin son çarpışma yeri olarak tahmin edilmektedir; bundan başka, Anonim'in bu kayıtları Halkondil'den tamamen müstakildir. Şehabeddin Paşa'nın ordu mevcudu hakkında Anonim'de herhangi bir kayıt yoktur; buna karşılık Halkondil, Murad tarafından Şehabeddin Paşa'nın emrine Kapıkulu askerinden dört bin Yeniçeri'nin de verildiğini söyler. Lâkin, Macar kroniklerinin Türk ordusunun sayısı hakkında verdikleri rakamlar çok mübalağalıdır: Bonfini'ye göre Türk ordusu 80 bin; hâdisenin çağdaşı bulunan İvanics'e göre 70-90 bindir. Buna karşılık, Macar kuvvetlerinin bunun dörtte biri kadar olduğunu kabul ederler. Macar ordusunun, Türk ordusu mevcudundan daha az olduğu kabul edilse dahi, iki taraf ordularının gücü hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Macar ordusu 15 bin kişi olarak kabul edilir. Macar kroniği Turóczy, Hunyadi'nin muharebeye mutlak ölümü göze alarak katıldığını yazması, bu hususun açık bir delilidir. Neşri (170) Şehabettin Paşa'nın emrine, Anadolu leşkerinin bir kısmı ile Rumeli çerisinin, akıncılarla yeniçerilerin verildiğini kaydetmesine ve II. Murad devri ordusunun 120 civarında olduğu kabul edildiğine göre, Rumeli Beylerbeyi Şehabeddin Paşa'nın en az 50 bin kişilik bir orduya kumanda ettiğini kabul etmek hatalı olmasa gerektir. Muharebenin gayesi, Eflak ve Boğdan'ı zaptetmek, Erdel'i tahribederek Macarları cezalandırmaktı. Hunyadi (Anonim'de

55) I 450-451.

56) Daha fazla malumat için: V. Fraknói, A Magyar Nemzet Története IV (1894) 25-26; Iorga I 425-26. O. Székely: Hunyadi János első Török hadjáratai (1441-1444), Hadtörténelmi Közlemények 20-22 (1919-1921) 5-18 ve Elekes, Hunyadi, Budapest 1952, 143-157 hadise hakkında etraflı malumat verirler ve kaynak tenkidi yaparlar.

devamlı olarak *Luniadis* adı altında zikredilir) 1439 dan itibaren cenup eyaletlerinin savunması vazifesi ile görevlendirilmişti. Bu defa Hunyadi, Türk ordusunun Erdel'e girmesini beklemeden düşmanı karşılamış ve iki ordu Eflak ovasında *Yalo-miça* ırmağının yukarı akış sahasında karşılaşmıştır. Tuna'nın bir kolu olan *Yalo-miça*, *Bükreş*'in kuzeyinden geçerek Tuna'ya dökülür. Şehabeddin Paşa, Neşri'nin kaydettiği gibi (170) ansızın düşmanı karşısında görünce kaçmamış, aksine olarak her iki taraf muntazam harp nizamına girmiş, ordular yanaşık nizamda birbirlerine yaklaşmışlar ve ilk hücumu geçen Hunyadi olmuştur. Hunyadi, ağır zırhlı süvarisine güveniyor ve bir hücumla muntazam Türk saflarını bozmayı düşünüyor-du. Buna karşılık Şehabeddin Paşa, sayı üstünlüğüne, sipahilerinin sür'atli hareket kabiliyeti ile muntazam ve disiplinli piyadesine güveniyor ve bir kuşatma ile düşmanı araya alabileceğini umuyordu. Anonim'in de kaydettiği üzere, Türk piyadesi, ağır Macar süvarisi ve bunları çeviren sipahiler arasında müthiş bir göğüs göğüse muharebe olmuş, her iki taraf ağır zaiyat vermiştir. Macarların araba safhaları ile bunlar üzerine yerleştirilen ateşli silâhların, muharebenin akışı üzerinde büyük ölçüde müessir olduğu anlaşılmaktadır. Türk ordusunda bu safhada çözülme başlamışsa da, Hunyadi düşman ordusunu takip etmez. Türklerin kayıpları ağır olmuş, lâkin Hunyadi de çok büyük bir zayıyat karşılığında zafer kazanmıştır. Bu itibarla, başta Neşri olmak üzere Sadeddin (I, 369-370) ve diğer Türk kroniklerinin, Şehabeddin Paşa'nın düşmanı görür görmez sırt çevirdiği haberi doğru değildir. Tecrübeli ve cesur bir kumandan olan Şehabeddin Paşa'nın ordusunun sayı üstünlüğüne, mükemmel harp kabiliyetine güvendiği ve bundan gurur duyduğu doğru olmakla beraber, Macar kaynaklarında onun ihmali görüldüğüne veya ihtiyatı elden bıraktığına dâir en ufak bir kayıt yoktur. Fakat, muharebenin Macarlar tarafından kazanılmasının yegâne sebebi, mükemmel taktik kabiliyeti, mutlak disiplinli ordusu, cesareti ve üstün kumandanlık kabiliyeti ile Hunyadi'nin şecaati ve azimli tutumudur. Osmanlılar, o zamana kadar muharebe ettikleri düşman saflarında, bu kalitede bir kumandan ile ilk defa karşılaşmaktadırlar. Gerek Mezid Bey'in akıbetini, gerekse Şehabeddin Paşa'nın hezimetini başka tarzda izaha imkân yoktur sanırız⁵⁷.

Sultan Murad devrinde Anonim'in (43^v) kaydettiği gibi, Trabzon ile bir müna-sebet mevcut olduğuna ve Trabzon'u fethetmek üzere oraya bir donanma gönderildiğine dâir diğer kaynaklarda kayıtlara rastlamadık. Anonim'in burada naklettiği Trabzon seferinin, Halkondil'de (II, 178) görülen ve Fatih Sultan Mehmed'in ilk günlerinde Amasya valisi Hızır idaresinde yapılan sefer ile karıştırılmış olması mümkündür. Fakat, Anonim'in bu kaydı Halkondil'den (II, 37-38) hülâsadır.

Turahan Bey'in, More üzerine yaptığı bildirilen sefer hakkındaki kısa kayıt (43^v), Halkondil'in (II,58) bir rivayetinin hülâsasıdır. Ancak, kronolojik bakımdan bu hadisenin yerini tayin etmek güçtür. Netekim, Zakythinos⁵⁸ bu hadiseyi 1423 More akımı ile ilgili olarak nakleder. Halbuki, kronoloji bakımından çok kere

57) Giese anonimi 66; Uruc 53,117; Aşıkpaşazade, Giese 118; Bonfini III, 5, 31-86, 192-220; Neşri, Ankara II 634-639; Hammer I 451-452; Iorga I 426-427; Székely 18-28; Şehabeddin Paşaya dair İnalçuk, Fatih Devri, Ankara 1954, 74, 75, 84-85, 97, 112, 128.

58) Le Despotat I 196.

hata yaptığını bildiğimiz Halkondil'in bu hadiseyi 1440 yıllarından sonra nakletmesi, hem de Aşıkpaşazade (Giese, 115) ve çok kere onu sadakatle takip eden ve genişleten Neşri (Taeschner, I, 169)'nin Turahan Bey'in bu More seferini 842 (1438-39) yılında göstermeleri, bir taraftan Zakythinos'un hatasını düzeltmek ve diğer taraftan da Osmanlı tarihlerinde adı geçmeyen bu seferin, hadiseler zinciri arasına alınması gerektiği kanısındayız. Bilhassa, bu devir hâdiselerinin çağdaşı bulunan ve şahsen meselâ Semendre ve Belgrad seferlerinde hazır bulunan Aşıkpaşazade'nin kayıtlarından şüphe etmeye hakkımız yoktur.

Anonim'de (43^v-44^v) anlatılan hâdiseler, bizim kaynaklarımızda "İ z l a d i" seferi adı altında bilinen 1443 kış seferi, Macar kaynaklarında "U z u n S e f e r" denilen büyük Macar akını ile ilgilidir. Bu hususta hem Halkondil (II, 81-89) ve hem de Dukas (271-273) malûmat verirler; hattâ Halkondil çok daha mufassaldır. Lâkin bu hâdiseye hakkında Anonim'in verdiği malûmat, Halkondil'in kayıtlarından mühim noktalarda farkeder. Halkondil, daha çok Türk kaynaklarına yakın olmasına karşılık, Anonim'in Batı kaynaklarından faydalandığı kanaati hasıl oluyor.

Bu muharebelerin Osmanlılarla Batı âlemi arasında, o zamana kadar vukubulan mücadeleler hilâfına bir çok Hristiyan zaferi ile neticelenmesi, büyük bir mukavemet görmeden Macar ordusunun Osmanlı arazisi içinde derinlere kadar ilerleyebilmesi ve muharebenin yaklaşık olarak altı ay kadar sürmesi, çağdaşlarının büyük ölçüde dikkatlerini üzerine çekmiş ve hemen bütün çağdaş Batı kaynakları, az veya çok bu hususta malûmat vermiştir. Bununla beraber, tasvirî kaynaklardan çoğunun verdiği haberler ekseriya karışık ve birbirini nakzeder mahiyettedir. Bunun başlıca sebebi, hâdiseyi nakledenlerden pek çoğunun bu seferde hazır bulunmamış olmaları ve vak'aları sonradan toplayabildikleri bilgiler nisbetinde anlatmış olmalarıdır. Bu itibarla, muharebenin oldukça karışık ve durmadan tevali eden hâdiselerini basitleştirmişler, biribiriyile hattâ aslı hâdiseden önce vukubulan diğer hâdiselerle karıştırmışlar ve bu suretle araştırmacılar hesabına hâdiselerin biribirleriyle olan münasebetlerinin anlaşılmasını güçleştirmişlerdir. Bu yüzden, hâdiselerin zaman ve mekân içindeki yerinin tesbitinde tasvirî kaynaklardan ziyade, hâdiselere katılanların elinden çıkan mektuplardan faydalanmak gerekmektedir. Lâkin bu vesikalar da, hâdiselerin ancak bir kısmının aydınlanmasına hizmet etmekte, bâzı mühim noktalar hakkında ipucu vermektedirler. Bu suretle, tasvirî kaynakların kayıtlarının ve haberlerinin ayırdedilmesine ve gerçekleri tesbit etmeğe yararlar. Bunlar sırasıyla Hunyadi'nin 8 Kasım, 3 ve 6 Aralık tarihli mektupları ile, Macar Kralının 8 Kasım tarihli mektubu, Çezarini'nin muharebe esnasında kaleme alınan bir mektubu ve bilhassa İmparator III. Frederik'in kançuları Aeneas Sylvius'un muhaberâtıdır. Bunlardan başka, muharebede yararlıkları görülenler hakkında Hunyadi'nin 1447-1449 yılları arasında kaleme alınan vesikaları da mühimdir. Turóczi ve Bonfini gibi yukarıda adı geçen Macar kaynakları, başlıca Macar sarayının haberlerini nakleder, bilhassa Bonfini, Polonya ve Türk rivayetlerini nakletmeyi de ihmal etmez, Bundan başka Dlugoss ve Callimachus adındaki Lehistan kaynakları ile 1486 Türk Anonim'i, Uruc, Aşıkpaşazade, Neşri ve Sadeddin gibi başlıca Türk kronikleri de bu hadise hakkında mühim kayıtları ihtiva ederler. Nihayet, Habsburglar'ın saray şairi Beheim, muharebeye

katılan bir Çek askerinin hâtıraları ile "Sı r p l ı Y e n i ç e r i" adıyla maruf birisinin hâtıraları hâdise hakkında mühimdir.

Anonim'deki Papa elçisi ile ilgili (43^v), 1444 tarihi yanlışır ve Papa elçisi Çezarini, daha 1442 Mart'ından itibaren Viyana ve Buda'da çok defa görünür. Vazifesi, Macaristan'daki iç ihtilâflara son vermek ve birleşik Hristiyan kuvvetleriyle Türklere karşı bir sefer hazırlamaktır. Macarların, bir Türk seferini hazırlaması için Kardinalle yalvardıkları hakkındaki kayıt dikkate değer. Zira, Papalık, Macarlar ve Lehli-ler, hattâ Bizans, bu seferi hazırlamış olmanın şerefini paylaşmamaktadırlar. Anonim'in bu haberi, Dlugoss'un bir kaydını hatırlatmaktadır. Ancak, Dlugoss seferi harekete geçirmesi için Macar halkının Kardinalle değil, Krala teklifte bulunduğunu, yaşlı gözlerle niyazda bulunan şahsın ise Sırp Despotu olduğunu söyler⁵⁹. Sırp Despotunun muharebe masraflarını karşılamak üzere bo1 miktarda yardımda bulunduğunu ve muharebenin müşevviklerinden biri olduğunu Bonfini⁶⁰ ve Halkondil (II, 81) de kaydeder. Callimachus'un verdiği malûmat bunu teyid eder.⁶¹

Orduya katılan yabancı ücretliler ve bunların sayısı hakkındaki kayıt da mühimdir (43^v). Bu haberleri Callimachus ve Bonfini'nin kayıtları ile birleşmektedir. Bilhas- sa "ücretsiz olarak yalnız İsa'nın adı için, Hristiyan dini uğruna geldiler" sözü Cal- limachus'un kaydından mülhemdir⁶². Ücretsiz ordunun sayısı hakkındaki 15 bin rakamına Bonfini⁶³ de rastlanır. Umumiyetle Hristiyan ordusunun sayısı hakkındaki kayıtlar da çok kararsızdır. En güvenilir sayı, Tuna'yı geçen Hristiyan ordusunun 25 bin olduğuna dâir Dukas'ın (271) kaydudur. Macar me haz larına göre, Hunyadi'nin modern vasıtalarla techiz edilmiş, iyi talimli çekirdek kıt'aları 10-12 bin kadar idi. 5 bin Lehliden başka Eflak ve Boğdan yardımcıları, Papanın yardımından sağlanan Çek ücretlileri mühim bir yekûn tutuyordu. Bu kıtalara, Bonfini'den faydalanan Anonim'in kaydettiği 15 bin ücretsiz ilâve edilince, Dukas'ın kaydının üstünde bir ordu düşünmek gerekir. Ayrıca, Tuna'yı geçtikten sonra Sırp topraklarında Branko- viç'in atlı ve yayalarından mürekkep 8 bin kişilik ordusu da Haçlılar'a katılmakta- dır. Bu suretle 1443 son baharında Osmanlı azazisine taarruza geçen ordu 35 binin üstünde bir kuvvete sahipti. Fakat Fraknói⁶⁴ Sırp kuvvetleri hariç, Kralın maiy- yetinde 40 bin kişinin bulunduğunu kabul eder.

Macar ordusunun Mayıs ayında Buda'dan hareket ettiğine dâir kayıt doğru değildir. Macar Diyet'i, ancak 9 Haziran'da muharebe kararı aldı; Macar Kralı Bu- da'dan 22 Temmuz'da hareket etti. Lâkin diğer orduların toplanması çok yavaş vukubulduğu için ordunun ilerlemesi de ağır oldu. O zaman Erdel'de bulunan Hunyadi ise, ancak Eylül'de harekete geçti ve 7 Eylül'de Segedin'de idi. Uzun bir beklemeden sonra Ekim ayı ortasında Tuna geçildi. Ordunun Tuna'yı geçtiği yer üzerinde münakaşa edilir. Bonfini⁶⁵ dahil bir kısım kaynaklar, Kralın Tisa nehri civa-

59) Székely a.y. 33, n.2.

60) Bonfini III, 5, 318-326.

61) Elekes 177, n. 12.

62) Elekes 190, n. 45.

63) Bonfini III, 5, 333.

64) Fraknói, M.N.T. IV, 3.

65) Bonfini III, 5, 334-337.

rında üç günlük bir moladan sonra, Tuna boyunda ilerlerlediğini ve Salsus Lapis civarında Tuna'nın geçildiğini kabul ederler. Anonimin bildirdiği gibi, *Siderovia* (Semendre) civarında Tuna'nın geçildiğini ileri süren kaynaklar mevcut ise de, Türk kronikleri ile⁶⁶ Çezarini'nin bir kaydından anlaşıldığına göre, Blgrad civarında Tuna geçilmiştir. Anonim'in "Tuz çıkardıkları dağın yanında Tuna'yı geçti" kaydı Callimachus ve ondan faydalanan Bonfini'nin⁶⁷ Salsus Lapis "Tuzlu Kaya" tabirinden başka birşey değildir. Anonim'in coğrafi bilgi noksanlığı burada bir kere daha meydana çıkar ve Tuna'yı geçen Hristiyanların, önce Bulgaristan'ın başşehri Sofya'yı aldıklarını yazar ve bundan sonra Morava boyunda cereyan eden hadiseleri (44^r) anlatır. Lâkin, bu hususun Anonim'in faydalandığı kaynaklardan ileri geldiğini öğreniyoruz ve bu cihet de, onun bu meselede yukarıda çok kere işaret ettiğimiz üzere Callimachus ve Bonfini⁶⁸ kaynak gurubundan faydalandığında şüphe bırakmamaktadır. Zira, bu iki kaynak da Sofya'nın işgalini, Morava vadisindeki hadiselerden önce kaydederler. Halbuki, Sofya'nın işgali Kasım sonunda, hattâ Aralık başında vukubulmuştur⁶⁹.

Hunyadi'nin 20 bin süvari ile hücumla geçtiği hakkındaki kayıt, 1443 muharebesinin ilk en büyük, fakat en karışık çarpışması ile ilgilidir. Kronikler bu hususta malûmat vermezler. Daha doğrusu bu muharebeye dâir haberleri, daha sonra 3 Kasım'da vukubulan hâdiselerle birbirine karıştırırlar. Vuku tarihleri ve cereyan ettikleri yerler birbirine çok yakın olan bu muharebeleri, bütün tasvirî kaynaklar, hatta Aeneas tarafından da daha sonraki çatışmaların hadiseleri ile birleştirilmiştir. Ekim ayı içinde Hundayi, Morava boyunda ve Niş istikametinde ilerlemiş ve kendisine yaklaşmakta olan iki ayrı Türk ordusunun birleşmesine fırsat vermeden âni bir baskınla birer birer onlara hücum etmiş, Callimachus'un rivayetine göre öğleden sonra başhyan boğuşma gece de devam etmiş, şafak sökerken sona ermiştir. Türk ordusunda büyük bir panik yaratan bu hareket, ağır zayiata sebep olmuştur. Anonim'de ve hattâ sâir bir çok kaynakta *Izladisa v a ş ı n d a n* önce bir tek muharebeden bahsedilmesine rağmen, vesikalardan, bilhassa Hunyadi'nin mektuplarından bir çok çarpışmanın vukubulduğunu öğreniyoruz. Bu muharebelerden en büyüğü, 3 Kasım'da cereyan eder. Bu muharebeye, rivayete göre, 20-30 bin civarında bilinen bir Türk ordusu girer ve bu sırada Türk kumandanlarının bir çoğu harekete katılmıştır. Hunyadinin mektubunda bunların sayısı 13 tür. Aeneas bu muharebede öldürülen Türk'ün 30 bin olduğunu söyler. Halbuki, muharebeleri yakından takip eden Kardinalin ifadesine göre, çarpışmaya katılan bütün Türk ordusu 20 binden ibarettir. Bu muharebede 2 bin Türk ölüsü bulunduğu ve 4 bin Türk atlısının esir edildiği, 9 sancak ve pek çok ganimet ele geçirildiği hakkındaki rivayet daha doğru görünüyor ve Anonim'in bu hâdiseler hakkında muhtelif rivayetlerden faydalandığı anlaşılıyor. *Izladid*den bahsetmeyen Anonim, sadece Balkan Dağları'nın adı olan Emos (Aemus)'u kaydeder. Macarların geri dönmeye karar vermeleri, takip edilmeleri, takip eden-

66) Neşri, Taeschner, I, 171; Tacüttevarih I 372.

67) Bonfini III, 5, 337.

68) Bonfini III, 5, 339-342.

69) Elekes 196, n. 53.

lerin pusuya düşürülmeleri hakkındakiler (44^v) kısa, fakat doğrudur. Takip edenlerin başı olarak bildirdiği *Karam Bey* (Mahmud Paşa) Callimachus'un Padişahın eniştesi diye naklettiği *Carambus* olacaktır. Muharebede en fazla faal olan Rumeli Beylerbeyi Kasım Paşa'nın adını Anonim bir defa zikreder.

Batı'da, 1443 muharebesi hakkında pek çok araştırma yapılmıştır ve en son zamanlara kadar da yapılmaktadır. Bu araştırmaları yapanların başında Macarlar gelirler. Biz burada faydalandığımız araştırmaların başlıcalarını vermekle yetineceğiz: Hammer⁷⁰, bu hususta ilk defa bir çok kaynaktan faydalanarak etraflı malûmat vermiştir; lâkin kaynaklardaki karışıklık sebebiyle mühim hatalara düştüğü göze çarpar. Frakóni⁷¹ ve Iorga⁷² kısa ve doğru malûmat verirler. Miskolczy⁷³ bu husustaki kaynakların tahlil ve mukayesini yapar. Székely⁷⁴ sefer hakkındaki bütün kaynakların yeniden gözden geçirilmesi ve karşılaştırılması ile hâdiseleri mühim ölçüde açıklığa kavuşturur. Elekes⁷⁵, Macarcadaki bütün araştırmalardan ve Macar kaynaklarından faydalanarak bu sefer hakkında tam bilgi vermeye çalışır da Türk ve Bizans kaynaklarından gereği gibi faydalanamamıştır. Bununla beraber bu bahis, eserinin en mufassal kısmını teşkil eder. Babinger⁷⁶, Hammer'in bazı hatalarını tashih etmekle beraber, Macarcada bu sefer hakkında yapılan etraflı araştırmalardan faydalanmadığı için, kendisi de bir kısım eski hataları tekrarlamıştır.

(44^v) da Kralın Blgrad'a erişmesi ve Türklerin ilerlemeleri hakkında verilen malûmat dikkete değer ve bir kısım kayıtlarını sair kaynaklardan kontrol edemiyoruz. Papa'nın Kralın günahlarını affettiği ve kendisini takdis ettiği hakkındaki haberi de bu nevidendir.

Anonim'in kaydettiği gibi (44^v - 45^r) Batılı devletlerin, Macar Kralını Türklerle karşı kazandığı başarıdan dolayı tebrik ettikleri ve onu muharebeye teşvik ettikleri doğrudur; bu devletlerden bir çoğu yardım da vaadeder. Bu husustaki malûmat, bilhassa Lehistan kroniklerinden Dlugoss ile Callimachus'a dayanmaktadır⁷⁷. Anonim'in bir kısım kayıtlarını Halkondil'de bulmak mümkündür (II, 97) ve Bizans İmparatorunun vaadleri hakkındaki malûmat bu meyandadır. Papanın teçhiz edilmiş on kadırgayı Geliboyu'ya göndermeyi vaadettiği hakkındaki kayıt, İtalyan ve Slav kaynakları ile teyyüd eder⁷⁸. Diğer Hristiyanların "Gaita şehrinde yetmiş kadırga daha..." ve Para vaadi hakkındaki kaydı Bonfini⁷⁹ de aynen buluyoruz. Kronolojik bakımdan doğru olmamakla beraber, Halkodil (II, 96-97) bu meselelere dair bilgi verir ve memleketin her tarafında görülen kıyımlar sonunda Türklerin korkuya kapıldıklarını bildirir.

70) Hammer I 452-454.

71) M.N.T. IV 31-36.

72) Iorga I 431-435.

73) Gy. Miskolczy: Hunyadi János hadjáratai, Hadtörténelmi Közlemények 14 (1913) 555-560.

74) Székely a.y. 28-64.

75) Elekes 176-215.

76) Babinger: Oriens 3 (1950) 229, 230.

77) Zinkeisen I 651-652; Bonfini'nin (III, 6, 76-84) bu kaynaklardan faydalandığı anlaşılacaktır.

78) Iorga I 437.

79) Bonfini III, 6, 100-105.

Anonim'de (45^v) Sultan Murad'ın sulh istemeğe karar vermesi ile ilgili olarak Babinger⁸⁰ etraflı malûmat verir. Bu sulh müzakereleri ve ilk teşebbüsler hakkında İnalçık⁸¹ da tafsilât mevcuttur. Bu esnada Macaristan'ın durumu, Batılı devletlerin tutumu Elekes⁸²'de anlatılır. Anonim, *Mahmud Çelebi* yerine ısrarla "*Karam Bey*" den bahseder. Bu sulh müzakereleri sırasında Sırp Despotu Brankoviç'in rolü hakkında Türk, Bizans ve Batı kaynaklarında çok taraflı kayıtlara rastlanır⁸³. Bonfini'de de bu hususta malûmata rastlanır ve "*Karam Bey*" tabiri, yine Bonfini dahil Lâtin kaynaklarının tesiri görünüyor; zira Bonfini kurtarılan şahsın "*Carambi*" olduğunu bildirir. Despotun Sultan Murad'a elçi yolluyarak bir sulh zemini aradığı hakkındaki Halkondil'in (II, 89) kaydı, Türk kroniklerinin malûmatına yakındır⁸⁴. Halbuki Anonim (45^r) in dediğine göre, sulhü sevdiğini bildiğinden, Sultan Murad bir mütarekeye tavassut etmesi ve sulh müzakerelerine başlanması için, Sırp Despotuna haber göndermiştir ve bu kaydı Batılı kayıtlara ve bilhassa Dlugoss ile ondan faydalanan Bonfini'ye yakındır⁸⁵. Bonfini, Avrupa'daki harp hazırlıklarını öğrenen ve Anadolu'daki kaynaşmayı sezen Murad'ın sulhu muharebeye tercih ettiğini kaydeder. Despotun Türkler nâmına 40 bin flori vermeyi vadettiği kaydı yine Bonfini'de mevcuttur.

Anonim'de (45^r - 45^v) sulh müzakereleri ve sulh şartlarına dâir verilen kısa malûmat çok dikkate değer; kayıtlarında bir kısım hatalara rastlanmasına rağmen mühim kısmı doğrudur. Evvelâ, Anonim daha önce Buda'da sulh müzakerelerinin cereyan ettiğini bilmiyor. Bundan önceki hadiseler sırasında Türk kronikleri gibi, Hunyadi'yi Kral olarak kaydeden ve Macar Kralından hiç bahsetmiyen müellif, burada ilk defa olarak Macar Kralını arkaik bir isimle ve üstelik tamamıyla halk dili telaffuzu ile nakleder (*Ayizilaos*). Bundan başka Anonim, Macar Kralının elçileri ile Sultan Murad arasında Edirne'de imzalanan sulh muahedesinden de haberdâr değildir ve esasen Segedin'de cereyan eden müzakereler ve merasim, Edirne'de kararlaştırılan sulh şartlarının, Türk murahhasının huzurunda Macar Kralının yemini ile tasdikinden ve imzalanmasından başka bir mânâ taşımaz. Sulh şartları arasında rastlanan Bulgaristan ve gümüş madenleri ile ilgili kayıt doğrudur ve bilhassa gümüş madenleri hakkındaki malûmat, ancak Callimachus ve Turóczi gibi Lâtince kaynaklara dayanmaktadır. Kralın, herkesin, kendi yerlerine sahip olması gerektiği hakkındaki haber de aynı kaynaklardan neş'et etmektedir. Bundan sonra esirler ve iade edilen yerler hakkındaki malûmat da doğrudur. "Alman İmparatorunun Kardinali" tabiri ile ifade edilmek istenen, Papa'nın murahhası Kardinal Çerzarini'dir. Çerzarini Segedin sulhü imzalanırken hazır bulunmuş, lâkin çok müsait şartlarla teklif edilen sulhü, Macar ileri gelenlerinden çoğu, Kral ve Hunyadi benimsedikleri için ses çıkaramamış, sulha taraftar olmamasına rağmen bir müdahalede bulunama-

80) Babinger a.y. 232.

81) İnalçık, Fatih Devri 9-11.

82) Elekes 226-232.

83) Bonfini III, 6, 106-116.

84) Neşri, Taeschner I 172; Tacüttevarih I 374.

85) Elekes 215.

mıştır. Bu davranışının en mühim sebebi, gerek Papalık, gerekse Hristiyan devletlerinin vaadlerinin vaktinde yerine getirilmemesi idi⁸⁶.

Anonim'de (45^v) Sultan Murad'ın Karaman üzerine sefer yaptığı, fakat Karaman Beyi (İbrahim) nin sulha talip olduğu hakkındaki kısa kayıtlar gerçeğe uymaktadır. Hem Halkondil (II, 90-91) ve hem de Dukas (273-275) bu sefer hakkında malûmat verirlerse de aralarında ayrılıklar mevcut olduğu gibi Anonim'den de ayrırlar⁸⁷.

Romalılarla da sulhun takviye edildiğine dâir kayıtlar (45^v) Halkondil'in (II, 111) hülâsası görünmekle beraber, Halkondil'de Bizans'ın Murad ile sulh yaptığı hakkında bir kayıt mevcut değildir. Aksine olarak hem Bizans, Macar Kralını Sultan Murad'a karşı gizlice kışkırtmakta⁸⁸, hem de More yarımadasında Despot Konstantin hasmane hareketlerde bulunmakta idi⁸⁹.

Fakat burada olsa olsa, Halkondil'in kaydettiği üzere, Türklerin Varna zaferinden sonra çok fena bir duruma düşen Bizans İmparatorunun, Murad'ı kollamak üzere ona karşı son derece mutavaatkâr davrandığına işaret edilmek istenmiştir.

(46^r) da verilen malûmat, Halkondil'den (II, 92-93) alınmış olmakla beraber aralarında farklar göze çarpıyor: Anonim, sulh olunca mahbesinden serbest bırakılan Turahan'ın oğlu *Urkam*'dan bahseder. Bildiğimize göre, 1443 muharebesi sırasında ihmali, hattâ bazı kayıtlara göre hiyaneti görüldüğünden dolayı Tokat'ta hapsedilen, Rumeli Uc Beyi Turahan'dır ve ancak Varna zaferinin akabinde hapisten çıkarılır⁹⁰. Anonim'in kaynağı olması muhakkak olan Halkondil'de (II, 92), Teselya ordusunun başında Teb ve Atina üzerine gönderildiği bildirilen kumandan, Turahan Bey'in oğlu Ömer Bey'dir. Bundan başka Anonim, Türk kumandanının Selânik ve Atina üzerine gönderildiğini bildirmekle de hataya düşer. Anonim'in bu hataları neden işlendiğini ve burada kaynağını bilmiyoruz. Fakat Turahan Bey'un 1423 deki büyük More akını ile bu devrin hadiselerini karıştırdığı tahmin olunabilir. Anonim'in hataları bundan sonra da devam eder: Onun iddiasına göre, Atina Dukası Nerio Atziavolos, Romalılarla, yani Bizans'la sulh halindedir. Halbuki tam aksine, Nerio Türklerin vassali ve haraçgüzarıdır. Varna buhranı münasebetiyle Türk hâkimiyetinin sarsıldığını düşünen More Despotu Konstantin Paleolog, bu Teb ve Atina Dukasının arazisine taarruz ederek yağma ve tahripde bulunmuş ve onu kendisine tabi olmağa ve vergi ödemeye zorlamıştır⁹¹.

Macarların, Sultan Murad ile sulh akdetmesinin Alman İmparatorunu çok müteessettiği hakkındaki Anonim'in (46^r) kaydı, hem doğru hem de çok dikkate değer bir haberdir. Papa'nın memnun kalmadığına dâir haber de bu nevidendir. Yalnız Ano-

86) Burada temas edilen meselelerle ilgili olarak Zinkeisen I 629; Gyóni, Steuerdenkmäler 12; Fraknoi, M.N.T. IV 46-48; Elekes 215, 233-234; İnalçık, Fatih Devri, 9, 17,29.

87) Bu hususta Hammer I 455; Zinkeisen I 640-641; İnalçık, Fatih Devri, 14, 15, 35-36 etraflıdır.

88) Bonfini III, 6, 130-134; Zinkeisen I 704; G.F. Hertzberg, Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches, Berlin 1883, 563.

89) Zakythinos I 230; İnalçık, Fatih Devri 32-33.

90) Aşıkpaşazade, Giese 122; Neşri, Taeschner I 173.

91) Halkondil II 91-92; Zakythinos I 230-231.

nim'de bu teessürün sebebi hakkındaki tefsir, açıklanmağa muhtaçtır. Anonim'in Alman İmparatoru dediği şahıs Avusturya Kralı ve Alman İmparatoru III. Frederik (1440-1493) tir. Macar tahtı üzerindeki ihtilâf yüzünden, Macar Diyeti, Hunyadi ve Macar Kralı seçilen Lehistan Kralı Vladislav (Macarca adı I. Ulászló, 1440-1444) ile, Viyana sarayının arası açıldı. III. Frederik, 1439 da vefat eden Macar Kralı Albert'in kardeşi idi ve Albert'in ölümünden bir kaç ay sonra dünyaya gelen oğlu V. László, annesi tarafından Kral ilân edilmiş ve onu alarak amacası III. Frederik'in yanına kaçmıştı. Bu sebeple Macar ileri gelenlerinden çoğu, Macaristan'a Kral seçtikleri I. Ulászló'yu desteklemelerine karşılık, Habsburg'lar Macar tahtı üzerinde hak iddia etmekte ve Ulászló'yu gâsıp saymakta idiler. Bu itibarla Viyana, Ulászló'nun giriştiği bütün hareketlere karşı idi; Türklere karşı yalnız Macar orusunun gireceği bir harbin başarı sağlyamıyacağını ileri sürüyor, bu iddiası doğru olsa dahi, arka plânda Habsburglardan müstakil bir hareketi tasvip etmemek düşüncesi gizleniyordu. Bu defa Türklere sulh akdedilmesi ise, bunun sonunda Ulászló taraftarlarının kuvvetleneceği endişesi yatıyordu. Papahğın teessürü ise başka bir sebepten ileri gelmekte idi: Papalık iktidarının zayıf düştüğü sıralarda, mevkiini tahkim edebilmek için her defasında, Türk tehlikesini ileri sürüyor ve müşterek Hristiyan düşmanına karşı, mü'minleri kendi liderliği altında birleştirerek, maddî ve manevî kudretini artırmayı düşünüyordu.

Batılı devletlerin vaatleri ve Papa elçisinin Segedin sulhunun bozulması uğruna gayret sarfettiği hakkındaki çok umumî kayıtlar doğru ise de, İmparatorun muvafakatını bildirdiği ve 40 bin kişi ile muharebeye katıldığı doğru değildir. Papalık, yukarıda da kaydettiğimiz üzere, her ne pahasına olursa olsun Türklere muharebeye girişmesini istemiş ve bunun için de müsait bir fırsat beklemiştir. Segedin sulhunun imzalanmasında hazır bulunan Papa elçisi Kardinal Çezarini, o anda sulhu reddedebilmek için yeterli delillere ve sebeplere malik bulunmadığından ses çıkarmamış, lâkin daha Türk elçi heyetinin Segedin'den ayrılmasından az sonra, Hristiyan donanması kumandanının yazdığı ve donanmanın Boğazlara eriştiğini bildiren mektubu üzerine hemen harekete geçmiş, bu suretle faaliyetine bir mesnet olan, Papahğın ve diğer Hristiyan devletlerin vaadettikleri yardımı tahakkuk ettirdiklerine dair bu haberi bir koz olarak kullanmıştır. Bu mektup üzerine diplomatik faaliyetlere girişerek, önce Venedik ve Cenova elçilerini harekete geçirmiş, bundan başka Burgundia Prensi ile Fransa Kralının teşvik edici mektuplarından faydalanmış ve bu faaliyetleri ile Macar Diyetine katılanlar arasında, Türklere bir sulh akdinin acele verilmiş bir karar ve siyasî bir hata olduğu intibamı uyandırdıktan sonra, bu yüzden Türklere Avrupa'dan çıkarmak için zuhur eden büyük bir fırsatı kaçırdıkları haberini yaymış ve artık açıkça sulh akdinin aleyhinde bulunarak mükemmel hitabet kudreti ile belâgati yanında ruhî cebir vasıtalarını da ortaya koyarak Padişah ile akdedilen sulhun gerçek ile ve dinî vecibelerle tenakuz teşkil ettiğini ve Macarların dinsizlerle vardıkları anlaşmanın mel'un ve butlan olduğunu ilân etmiştir. Bu itibarla bu sulh, kayıtsız şartsız vazgeçilmesi gereken, yüksek ahlak ve ilâhî kanun hükümlerine göre yok edilmesi vacip bir harekettir. Dinsizlerle akdedilen sulh, Hristiyan müşterek menfaatlerine aykırı olduğundan bir hıyanettir, bu sebeple de ortadan kaldırılması ve yok edilmesi gereken bir şenaattir. O zamana kadar susması, müttefiklerin taahhütlerini

yerine getirmekte gecikmelerinden ileri gelmekte idi. Esasen meşru olmayan ve değerini kaybeden sulh dolayısıyla dinsizlere verilen sözün tutulması zarurî olmadığından Kralı, aslında muteber olmayan yemininden afvediyor, ve muahedeyi feshediyordu.

10 kadırgadan müteşekkil Papalık donanması kumandanı Franciscus Condolmieri idi; Anonim'de bu zatın Papanın yeğeni olduğu bildirilirse de, diğer kaynaklardan bu hususu kontrol edemiyoruz⁹².

Anonim'de iddia edildiği üzere (46^r), Macar ordusu Eflak'a girmemiş ve Eylül ortasında Tuna'yı geçen ordu, Orşova-Vidin-Niğbolu-Şumnu üzerinden Varna'ya ilerlemiştir. Anonim'in Varna muharebesi hakkındaki kayıtları daha çok Dlugoss-Callimachus-Bonfini gurubuna dayanmaktadır⁹³.

Anonim'de (46^r), Sultan Murad'ın "Romalıları ve Türklere" itimad etmediği hakkındaki kayıt dikkate değer. Bu çok kısa kayıta, Sultan Murad'ın 1443 kış seferi esnasında "Rumelinli'nün gösterdiği tekâsül sebebiyle" Rumeli ordusuna karşı beslediği itimadsızlığa ve ihtilâfa bir telmih göze çarpmaktadır. Hristiyan kadırgalarının Boğazları tuttuğu ve "sair Hristiyan gemilerin" yüksek ücret karşılığında Türklere yardım ettikleri doğru olmakla beraber yine çok kısadır. Sultan Murad, Macarlarla daha Edirne'de vardığı sulh anlaşmasından sonra, Anadolu'da baş kaldıran Karaman Beyini te'dip etmek üzere Boğazdan geçmiş, fakat bu arada Sultan Murad ile akdettikleri sulhu bozan Macarlar, Murad'ın Anadolu'da bulunmasını da da fırsat sayarak Osmanlı arazisine taarruz etmişlerdi. Padişah, bu seferi yaparken Rumeli askerini yanına almamış ve sadece kapıkulu ile Anadolu askerini tophiyarak Karaman Beyi üzerine yürümüştü. Fakat bir çatışmaya lüzum kalmadan Karaman oğluna bazı araziye terkederek onunla anlaşan Sultan Murad, tahminlerin hilâfına kısa bir zaman içinde Anadolu'da sulhu sağlamıştır. Bu suretle Anadolu'da ve Rumeli'de sulhu sağlama bağladığını sanan Padişah, oğlu Sultan Mehmed'e tahtını terkederek Manisa'ya çekilir. Bütün bu hadiseler Temmuz ayında cereyan etmektedir.

Lâkin, Macarların sulhu bozarak Osmanlı arazisine taarruz etmeleri üzerine hasıl olan tehlikeli durum muvacehesinde, devlet ricalinin ısrarlı taleplerine dayanamıyarak ordusunun başına geçmek ve devleti mutlak bir felâketten kurtarmak üzere harekete geçer. Sür'atle Marmara Denizi sahiline vardığı zaman, Boğaz'ın Hristiyan donanması tarafından tutulduğunu görerek hemen Kocaeli üzerinden İstanbul Boğazı'na erişir ve oradan Boğaz kısa zamanda geçilir. Türk kroniklerinde bu geçiş hakkındaki kayıtlar çok kısadır ve Hristiyan gemilerinin yardım ettiklerine dâir bir haber de vermezler; lâkin bu hususta Batı kaynakları daha etraflı malûmat verirler ve bunlar arasında hâdiseye şahit olan W a v r i n gibi biri de mevcuttur. Ancak, bu kaynaklar tarafından verilen malûmat birbirinden çok farklıdır. Bu münasebetle, burada fazla tafsilâta girişemeyeceğimiz için şu kadarını söyleyerek yetineceğiz: Sultan Murad Gelibolu karşısına geldiğinde, düşman kadırgalarının Boğaz'ı tuttuk-

92) Babinger: Oriens 3 (1950) 243, n. 61 bunu teyidederse de kaynak vermez.

93) Burada açıklanan hadiselerle ilgili olarak Halkondil II 96-108; Dukas 275-277; Bonfini III, 66, 128-276; Fraknói, M.N.T. IV 48-50; Elekes 216, 225, 227, 234 mühimdir.

larını görerek hemen Kocaeli üzerinden İstanbul Boğazı'na varır. Anadolu Hisarı yakınlarında ordugâh kurar, Veziri Halil Paşa da Rumeli Hisarı'nın bulunduğu tarafı elindeki 7-8 bin kişi ile tutarak Galata'daki Cenova'lılardan sağladığı toplarla Hristiyan kadirgaları üzerine ateş açar. Az sonra Anadolu yakasına varan Türk askeri bu taraftan da top, tüfenk ve ok yağdırmak suretiyle esasen sayıları az olan, 4-5 Burgundia ve 2 Raguza kadirgasından ibaret ve sözde bunlara yardıma gelen ve hiçbir faaliyet göstermiyen 2 Bizans kadirgası, Boğaz sularının ortasına çekilir ve Halkondil'in bildirdiğine göre bu arada çıkan fırtına da Wavrin idaresindeki bu Hristiyan filosunu işlemez bir hale getirir; bundan faydalanan Osmanlılar, bazı rivayetlere göre balıkçı kayıkları ile, bir kısım kayıtlara bakılırsa, Anadolu sahilinde bekleyen ve yardıma hazır Cenova ticaret gemileri ile Rumeli yakasına geçerler. Cenova'lılar, bütün tahminlere göre sadece bu geçiş sırasında adam başına bir altın almakla kalmamış, silâh, malzeme ve erzak tedarikinde de yardımlarda bulunmuşlardır. Bu hadiselerle dâir malûmat veren Hristiyan kronikleri arasında Dlugoss ile Callimachus başta gelirler. Halkondil'in (II, 99) bir kaç kaydı mühimdir. Fakat daha önemlisi Wavrin'in hâtıralarıdır.⁹⁴ Başlıca Türk kronikleri bu hususta malûmat verirler⁹⁵. Umumî tarihlerden Hammer⁹⁶, ilk defa Batı kaynaklarından da faydalanarak açıklamalarda bulunur. Fakat Zinkeisen çok daha etraflıdır⁹⁷.

Anonim'de (46^v) Macar ordusu Varna'ya vasil olduğu sırada, Türk ordusunun kendileri üzerine geldiğini öğrendikleri ve muharebe sahasını seçmek hususunda müzakereler cereyan ettiği hakkındaki haber aslında doğru olmakla beraber, bazı hatalara da rastlanır. Anonim, ilk defa olarak Macar Kralının adını "*Ladislao*s" diye kaydeder.

Macarlar, en son günlere kadar Türk ordusunun nerede olduğu ve durumu hakkında bilgiye sahip değillerdi. Bizans İmparatoru ve Papa elçisi, Sultan Murad'ın Anadolu'da Karamanlılarla muharebe halinde bulunduğunu, Boğazlar Hristiyan donanması tarafından kapatıldığı için, Rumeli'ne geçemeyeceğini bildirmekte idiler. Murad'ın Rumeli'ne geçtiği hakkındaki ilk haber, Papalık donanmasının kumandanı Kardinal Franciscus tarafından Julian Çezarini'ye yazdığı ve rivayete göre 7 Kasım'da eline geçen bir mektupta bildirmiş ve Hristiyan ordusunda korku ve heyecan uyardırmıştı. Bu beklenmedik haber karşısında, Macar ordusunda daha o zaman geri dönmeyi ve Türklerle açık bir muharebeye girmemeyi tavsiye edenler olmuş, lâkin Kralın iradesi üzerine yola devam edilerek Varna'ya varılmıştı. 9 Kasım'da Varna ovasına inen Hristiyan ordusu, aynı günün akşamı Türk ordusunun kendilerini takip ettiğini gördü ve bütün ordu, Türklerin bu derece yakın olmasından irkildi. Bunun üzerine Macar Kralı harp meclisini topladı ve ne tarzda hareket edileceği tartışıldı. Julian Çezarini ve onun tesirinde kalan bir kaç Piskopos ile Macar ve Leh asilzade-

94) L.Kropf: Jehan de Wavrin kronikájából, Századok 28 (1894) 685-696.

95) Giese anonimi 68; Uruc 55, 119; Aşıkkaşazade, Giese 121, 122; Neşri, Taeschner I 173; Tacüttevarih I 379; Thúry: Török Töténetirók I, Budapest 1893, 21, 370-371.

96) Hammer I 662.

97) Zinkeisen I 685-687; Hertzberg 664-665; Iorga I 441, Sultan Murad'ın 25 gemi üzerinde boğazı geçtiğini söyler. Babinger: Oriens 3 (1950) 251-252, büyük ölçüde Zinkeisen'den faydalanmıştır, fakat birkaç teferruat meselesini aydınlatır. Bu konu il ilgili meseleler üzerinde en fazla Elekes meşgul olur. Bak. daha İnalçık, Fatih Devri 35, 58, 71 - 72.

lerinden çoğu, arabalarla ve toplarla çevrili bir ordugâha kapanarak hem Türklerin geliştirecek harp taktiğini ve kuvvetlerini öğrenmeyi, hem de Marmara Denizi'nde bulunan Hristiyan donanmasını beklemeyi tavsiye ediyordu. Buna karşı Hunyadi cephe aldı. Muharebede sayı üstünlüğünün değil, fakat zamanında ve cesaretle yapılacak taarruzun ehemmiyetini savundu. Bu düşünce. Hunyadi'nin o zamana kadar Türklere karşı takip ettiği harp taktiği cümlesindedir. Kral, bu fikri benimseyince muharebeye girme kararı alındı. Ashnda, Hristiyan ordusu için başka çıkar yol da yoktu. Geri ile irtibatları Türkler tarafından kesilmiş ve önlerinde deniz açılmıştı. Hristiyan donanmasının nerede olduğunu bilen yoktu; bundan başka bu donanmanın Türkleri geriden vurarak bir işe yarıyacağı da şüpheli idi. Hristiyan ordusu çok fena duruma düşmüştü, kaçamazdı da: Tek çare bir ölüm-dirim muharebesine girmekti, onlar da bunu yaptılar.

Hristiyan ordusu en insafli tahminlere göre dahi, Türk ordusunun yarısı kadardı. Sultan Murad'ın Boğazlardan geçirdiği kuvvetler 40 bin kadar kabul edilmekte ve Batılı kaynakların bütün ordu mevcudunun 100 bin olduğunu bildiren kayıtlar mübalağalı olsa dahi Türk ordusu 60-70 binden az değildi. Buna karşılık Macar ordusu bir yıl önceki İzladi muharebesine katılan ordudan daha azdı.

Hunyadi'nin, Türk ordusu mevcudunun tahmin ettiğinden fazla olduğunu müşahade ettiği zaman, geri dönmek için Kral *Ayizilaos*'a yalvardığı hakkındaki haberi başka kayıtlarda göremiyoruz. Callimachus ve Bonfini tarafından verilen bu husustaki malûmat, aksine Hunyadi'nin vakit kaybetmeden taaruz edilmesini tavsiye ettiği mahiyetindedir ve burada *Ayizilaos*'a atfedilen konuşma da, aynı kaynaklarda Hunyadi'ye maledilir. Anonim in bu kayıtları başka bir kaynaktan aldığı tahmin etmek icap ediyor.

İlk çarpışmalar sırasında mağlup edildiği anlaşılan taraf (47^r), Türklerin sol kanadıdır. Anonim'in kaybettiği 15 bin Türk süvarisi, Türk ordusunun sol kanadında yerleştirilen akıncılardır. "*Beyaz ve yeşil gömlekli*" ve "*kartal kanatlar*", "*deliler*" gibi tabirleri hangi kaynaktan aldığı kestiremiyoruz. Lâkin, muharebenin bu safhasında bu derece teferruathî hikâyesine ancak Callimachus ve Dlugoss'ta rastlanmaktadır. Akıncılar dağıtıldıktan sonra, yine sol cemahta çok şiddetli muharebe cereyan etmiş ve Anadolu sipahisi Macar sağ kanadını hırpalıyarak iki Piskoposun ölümüne sebep olmuş ve araba saflarına kadar Macarları takip etmiştir. Bu manzarayı gören Hunyadi, Macar sol kanadının imdadına koşmuş ve Anadolu ordusunu dağıtmıştır. Anadolu kıtaları kumandanı Karaca Bey de bu esnada şehit edilmiştir⁹⁸.

Muharebenin çok kızıştığı ve Türk ordusunun sağ ve sol kanatlarının ağır darbeler yediği, ordusundan pek çok kimsenin kaçtığı görüldüğü bir sırada Murad'ın kaçmak istediği hakkındaki haber (47^r - 47^v) doğru görünüyor, hattâ bu haberin bir Türk rivayeti olması kuvvetle muhtemeldir. Zira bu malûmat hemen aynı ile,

98) Tacüttevarih I 380; Zinkeisen I 692-693; K.J. Rónai, magyar Hadi Krónika I, Budapest 1895, 271; Fraknoi M.N.T. IV 57-58; aynı müellif: Cesarini Julian, Budapest 1916, 69-70; İnalçık, Fatih Devri, 75.

hattâ daha mufassal olarak Neşri'de mevcuttur⁹⁹. Lâkin Macarların yenilmesiyle ilgili haber bir Hristiyan rivayetidir. Murad'ın kaçmak istediği hakkındaki kayıt Halkondil'de (II, 107-108) daha kısaltılmış olmakla beraber nakledilir. Bundan başka Zotikos, Sphrantzes, Historia Politica Constantinopoleos, Hierax ta bu hadiseden haberdardırlar¹⁰⁰.

Burada anlatıldığı gibi (47^v), Hunyadi'nin bin Olah ve Macar ile Kralın ölümünden önce muharebe meydanını terkettiğini kabul etmek güçtür. Buna karşılık kaynakların çoğu ve bunlar arasında Türk kronikleri, Macarlar tarafından Anadolu ve Rumeli sipahisinin saf dışı edildiğini, fakat yeniçeri kıtalarının taze kuvvetlerinin daha ayakta durduğunu bildirirler. Bu itibarla, bu durumda, Hristiyan zaferinden bahsetmenin mümkün olmayacağı aşikârdır. Lâkin aynı kaynaklar, muharebenin kazanıldığını sanan ve maiyetindeki bir kısım Macar ve Lehistan ileri gelenlerinin teşviki ile taaruza geçen Macar Kralının, kısa zaman içinde çevrilerek maiyeti ile birlikte imha edildiğinde müttefiklerdir. Hattâ, Hunyadi Kralın öldürüldüğü haberinin yayılmasından sonra dahi, muharebeye devam etmiş, maneviyatı kırılan ve dağılmaya başlayan ordusunu cesaretlendirmek ve tophiyabilmek için büyük bir gayret sarfetmiş, fakat bu hadisenin tesiriyle büsbütün cesareti artan Türk askerinin hücumu önünde bir daha tutunamamıştır. Neşri'nin çok kısa olan kaydı¹⁰¹ anahatlarında doğrudur, hattâ Tâcüttevârih¹⁰² daha gerçeğe yakın kayıtları ihtiva eder. Kralın yeniçerilere saldırması ve ihata edilerek öldürülmesi ile ilgili malumat, Tâcüttevârih'te daha etraflıdır. Bundan başka, Kralın Türklerden kaçarken atının bataklığa saplandığı hakkındaki Anonim'in kaydı da doğru görünmüyor. Zira, Türk kronikleri ve Halkondil dahil (II, 107) hâdise hakkında malûmat veren başlıca Bizans kronikleri (Dukas, 277) Sphrantzes ve diğerleri, Macar Kralının muharebe sırasında öldürüldüğünde müttefiklerdir¹⁰³.

Burada da (47^v) anlatıldığı gibi, Macar Kralının başı kesildikten sonra Bursa'ya gönderilerek teşhir edilmiştir. Muharebede Macar ileri gelenlerinden pek çoğu öldürülmüş, Çezarini ise ilk firariler arasına katılmış, fakat yaralarının ağır olması sebebiyle adamları tarafından terkedilmiştir. Muharebenin ve felâketin sebebi olduğu için Macarlar tarafından yolda öldürülmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Anonim'in bu kısmında, anlayamadığımız bir cümle ve bir de kaçan Hunyadi'yi öldürmek istediklerine dâir yanlış bir kayıt mevcuttur. Alman İmparatorunun kumandanı olup, Macarların öldürdüğü kimse kimdir bilmiyoruz. Diğer taraftan Sırp'ların Despotu tarafından bu muharebede Hunyadi'nin kurtarıldığı ve ona bir kızını zevce olarak verdiği de doğru değildir. Gerçi Barletius¹⁰⁴ Varna muharebesinden sonra Hunyadi'yi Sırp Despotunun tevkif ettiği bildirirse de, her iki kayıt yanlışır ve Hunyadi'nin Sırp Despotu tarafından tevkif edildiğine dâir kayıt, kanaatımızca

99) Kitab-i Cihan - Nüma, Neşri Tarihi, F.R. Unat - A. Köymen neşri, Ankara 1957, II 650.

100) Bu hususlar için Miskolczi: Htk. 14 (1913) 568.

101) Neşri, Taeschner I 173.

102) Tacüttevârih I 380-381.

103) Uruc 119-120; Giese anonimi 69; Zinkeisen I 687-688; Hertzberg 566; Fraknói, M.N.T. IV 58; Iorga I 442; Miskolczi a.y. 567-568; Fraknói, Cesatini 71; Elekes 252-253.

104) Zinkeisen I 700, n.1.

1448 II. Kosova muharebesi hadisesi ile karıştırılmıştır. Netekim, II. Kosova muharebesinde mağlup edilen ve ordusu dağıtılan Hunyadi, tek başına kaçarak, canını zor kurtarmış, uzun ve muhataralı bir yolculuktan sonra Sırlar tarafından yakalanarak Semendre'de bulunan Sırp Despotuna teslim edilmiş ve o da kendisini hapsedmiştir. Uzun süren müzakerelerden sonra serbest bırakılan Hunyadi, Sırp Despotuna bazı tavizlerde bulunmak zorunda kalmıştır. Bunlar arasında, Hunyadi'nin küçük oğlunun, Despotun torunu ile evlendirilmesi şartı da vardı¹⁰⁵. Halbuki, Varna muharebesinden sonra Hunyadi Efkak'a gitmiş, orada Drakul tarafından pusuya düşürülerek yakalanmış, uzun müzakerelerden sonra ve zengin hediyeler karşılığında serbest bırakılmıştır.

Varna zaferinden sonra, Sultan Murad'ın kaçanları takip etmekten korktuğu haberi (48^r) doğru olmamakla beraber, bu kayıt yine de mühim bir hadisiye işaret sayılabilir. Zira, bir gün süren muharebenin ilk gününde her iki taraf ağır zayıt vermiş, bilhassa Hristiyan ordusunun ağır silâhlarla mücehhez süvarisi, Türk sipahilerinin büyük kayıplar vermesine sebep olmuş, hattâ ilk günün akşamında hangi tarafın kazandığı dahi belli olmamıştır. Fakat, Macar Kralının öldürülmesinden sonra maneviyatı bozulan Macar ordusu, selâmeti kaçmakta bulmuş ve ertesi sabah Sultan Murad, yaralılar ve malzeme ile yüklü arabalardan başka karşısında düşmanın kalmadığını görmüş ve Macarlar, Hunyadi dahil gecenin karanlığından faydalanarak kaçmışlardır. Türk kronikleri, Rumeli Beylerbeyi Davut Paşa'nın düşmanı takip ettiğini yazarlarsa da, muharebeden iki veya üç gün sonra vukubulan bu hadisenin çok sıkı bir takip olmadığı ve ancak bir gün sürdüğü anlaşılıyor ve bu keyfiyet, Türk ordusunun ağır kayıplara uğramasından ileri geldiği manasına tefsir edilmektedir.

Sultan Murad'ın muharebeden sonra şenlikler yapmadığına ve muharebeden hoşlanmadığına dâir kayıt, onun karakterine bir imâdan ibarettir. Çağdaş yerli ve yabancı kaynaklar, Sultan Murad'ın devletin yüksek menfaatleri icabı veya hadiselerin sevki ile muharebeler yapmak zorunda kaldığını, aslında muharebeden hoşlanmayan, halim mizaçlı, hoş görü sahibi, güzel san'atlara âşina, eğlenceyi seven, insan hayatına kıymet veren, âdil, merhametli bir insan olduğunu anlatırlar¹⁰⁶.

İmparatorun, kardeşi Theodor ile muharebesine dâir kısa ve vâzih olmayan kaydın (48^r) hangi hadise ile ilgili olduğunu tayin etmek güçtür. Ancak, bu husustaki haber Halkondil'den (II,111) alınmıştır ve mutadî veçhile Halkondil de bir tarih vermemektedir. İmparatorun kardeşleri arasında, Bizans tahtı etrafında daha 1440 sıralarında ihtilâf başgöstermiş ve bu ihtilâf Floransa'da varılan U n i o n kararı ile de karıştırılarak büyümüşü. İmparator VIII. Ioannes ve iki kardeşi Konstantin ile

105) Bu meselelere dair: Halkondil I 108; Neşri, Taeschner I 173; Tacüttevarih I 383; Zinkeisen I 698, n. 1., 699-700 ve n.1; Fraknói, Ceasarini 71-72; Eleks 254, n. 73 ve 382-383.

106) Bertrandon de la Broquière, Le Voyage d'Outre-Mer, éd. Ch. Schefer, Paris 1892, 184-185; Halkondil II 142; Dukas 253, 261, 285; Critobulus, De Rebus Gestis Mechemetis II, C. Müller: Fragmenta Historicorum Graecorum V.I Parisiis 1883, 55-56; Neşri, Taeschner I 173; Tacüttevarih I 383; Leunclavius, Historiae Musulmanicae, Francofordi 1591, 522; Hammer I 457-458; Zinkeisen, I 797-798; Iorga I 455; İnalçık, Fatih Devri 59 ve II. Murad İ.A. VIII. 610-611.

Theodor, Kiliseler Birliği'ne taraftar oldukları halde Demetrios buna cephe alıyordu. İmparator, kardeşleri arasında More Despotu Konstantin'i tercih ediyor ve Batı seyahatı (24. XI. 1437-1.II.1440) esnasında Konstantin'i kendisine vekil tayin etmiş bulunuyordu. Fakat Demetrios mücadeleyi bırakmadı, Union aleyhtarı olan halk da kendisini tutuyordu. Bu sebeple, Türk yardımcı kuvvetlerinin de desteklediği bir ordunun başında başşehir üzerine yürüdü ve muhasara altına aldı (Nisan-Temmuz, 1442), şehrin civarını yağma etti. Demetrios, ancak Sultan Murad'ın tavsiyesi üzerine ve Balkanlarda Macarların Hunyadi idaresinde başarı kazanmaları sebebiyle ordusunu geri çektiği için muhasarayı kaldırmıştır. Fakat az sonra, kardeşleri arasında Ioannes'ten sonra en yaşlısı bulunan Theodor'un bu defa Demetrios ve Thomas adlarındaki kardeşleri ile anlaşarak İmparatora karşı bir komplo kurduğu görülüyor. Lâkin bu teşebbüslerinde başarı sağlayamayan Theodor, çocuksuz ve hastalıklı bir adam olan ağabeyi VIII. Ioannes'in ölümü halinde derhal devlet idaresini ele geçirebilmek gayesiyle İstanbul'dan 60 klm. mesafede bulunan Silivri'de yerleşerek beklemeye başlamış ise de, 1448 yazında Ioannes'ten önce vefat ettiği için bu gayesine erişememiştir¹⁰⁷.

II. Murad'ın 1446 More seferi ile ilgili malûmat (48^v - 49^v), Halkondil'in (II, 111-119) hülâsasıdır. Fakat hem Halkondil ve hem de onu takip eden Anonim, Sultan Murad'ın bu sefere neden lüzum gördüğünü açıklamazlar. Daha doğrusu her ikisinin muharebe sebebi saydıkları hadiseler yeterli değildir. Hele Türk kroniklerinin bu meseleye dair verdikleri malûmat, büsbütün yetersizdir. Halkondil (II, 111-112), daha doğru olarak Konstantin'in, Türk hâkimiyeti altında bulunan Pindos, Böötia, Ozolis - Lokris'e taarruz ettiğini ve Atik yarımadasına girdiğini yazar ve bu hadiseye tahammül edemiyen Padişahın ordularını topharak harekete geçtiğini bildirir. Ona göre, Atina Dükü Nerio ile Uc Beyi Turahan'ın teşvikleri de müessir olmuştur. Lâkin hadiseler bu raddeye gelmeden önce, Konstantin'in devamlı olarak Türklere karşı hasmane tavır takındığını unutmamak gerekir.

1443 yılı sonunda More'de yerleşen Konstantin, merkezi Mistra olmak üzere yarımadanın mühim kısmını elinde bulunduruyor ve kardeşi Thomas da geri kalan kısma sahip bulunuyordu. Konsantantin, daha 1444 baharında, kardeşi Thomas ve diğer More Arhontları ile işbirliği yaparak yarımadanın savunmasında çok mühim bir yer işgal eden H e k s a m i l i o n (K e r m e) surlarını tamire karar verdi. Bu asrın başında büyük emek sarfı ile İmparator II. Manuel tarafından tamir ettirilen Kerme surları, Uc Beyi Turahan'ın 1423 akınında tahrip edilmişti.

Kerme surlarını tamir ettirdikten sonra Despot Kosntantin, Türklerin hâkimiyeti altında bulunan araziye taarruza geçmek üzere hazırlıklara başladı. Avrupa'da Hristiyanların Türklere karşı giriştikleri seferler ve siyasi durum da, Mistra Despotuna çok müsait bir fırsat bahşetmekte idi. Despot, Türklerle akdedilen muahedeyi bozarak onlara karşı harp ilân edilmesi için Macar Kralını iknaa çalışmakta idi. Macarlarla bu husustaki temas ve müzakerelerin cereyan ettiği bir sırada Konsantantin, başlıca tahrik unsurları ile muhabere halinde bulunuyordu. Neketim, mahrem

107) Iorga I 429-443; Bréhier I 499; Runciman 52.

adamı tarihçi Sphrantzes, 1444 Temmuz'unda Papa murahhası, Macar Kralı ve Venedik donanmasının kumandanı ile Türklere karşı kurulacak tertipler konusunda müzakerelerde bulunuyordu¹⁰⁸. Gerçekten, Macar orduları daha Varna yolcuğuna çıkmadan, Despot Konstantin, Türklerin haraçgüzarı bulunan Atik yarımadasına taarruza geçerek Atina Dukası II. Nerio'nun Atina ve Teb gibi iki büyük şehrini işgal etti ve Nerio'yu Mistra Despotluğunun hâkimiyetini tanımağa ve vergi vermeğe zorladı.

Varna muharebesinde Hristiyanların uğradığı yenilgiye rağmen Konsantin, ertesi yıl ilerlemekte devam ile Böotia, Phokid ve Pindus'a kadar ilerledi. Lâkin, Eski Yunanistan arazisinin Bizans mirası içinde yeniden toplanmasını hedef edinen bu hareketi, dış siyasette ağır neticeler doğuracaktı. Netekim Venediklilerin elinde bulunan bir araziye ele geçirmesi, Venedik ile arasının açılmasına sebep oldu ve Cumhuriyet donanmasını geri çağırdı. Türklerin vassali bulunan Atina Dukası ise, Türklerden yardım istedi (Halkondil, II, 94-95,112). Bu suretle Despot, müttefiklerden ve dış yardımlardan mahrum ve Türk Padişahının intikam seferlerine maruz bir halde bulunuyordu. Kronolojideki hatasına ve teferruatta görülen yanlışlara rağmen Dukas (297), muharebe sebebi hakkında isabetli malumat verir¹⁰⁹.

1446 More seferi hakkında en mufassal malumat veren kaynak Halkondil'in eserdir. Bu sefere dâir başlıca Türk ve Bizans kaynakları, A. Nimet (Kurat) tarafından tahlil ve mukayese edilmiştir¹¹⁰. Biz burada sadece, Halkondil ile Anonim arasında göze çarpan başlıca farkları belirtmekle yetineceğiz.

Anonim'de (48^r), 1446 seferini anlatan hikâyenin başında, İmparator ile kardeşi Theodor'un muharebe halinde bulunduğu ve Sultan Murad'ın More'de bulunan bunun (?) üzerine gitmek için ordu topladığı nakledilir; zira onların kardeşi Konstantin, Heksamilion surlarını tamir ettirmiştir. Buradaki vuzuhsuzluk, kanaatımızca, Halkondil metninin fazla kısaltılmasından ileri gelmektedir. Bundan başka, Halkondil'de isim zikrederek Konstantin'in taarruzuna uğrıyan araziden bahsedildiği halde, Anonim bundan bahsetmemektedir. Aynı zamanda Halkondil, Sultan Murad'ın Anadolu ve Rumeli ordularını topladığını bildirirse de Anonim, büyük bir Rumeli ordusu ile More'ye girdiğini yazar. Anonim'de, Sultan Murad ile maiyyetin Heksamilion yanındaki *Minges* adlı yerde durarak ordularını muharebeye hazırladıkları bildirilir. Darkó, kendi neşrinde daha doğru olduğunu düşündüğü bir el yazmasından alarak *Pagas*'ı kullanır ve bir kısım el yazmalarında *Mingias* şekli mevcuttur (Bak. II, 113, alt not). Halkondil'de (II, 112) bu duraklama, topları yerleştirmek ve hendekleri doldurmak için gerekli çalı demetlerini aramak maksadı ile yapılmıştır. Halkondil'in naklettiği ve Türk ordusunun durumunu anlamak maksadı ile gönderilen casus ve bunun geri döndüğünde Despot ile yaptığı konuşma hakkında

108) Georgios Sphrantzes, Memorii (1401-1477), In anexa Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos Cronica (1258-1481), editie critica de Vasile Grecu, Bucureşti 1966, 338.

109) Burada yapılan açıklamalarla ilgili olarak: Hammer I 468-469; Iorga I 447-448; Zakythinos I 230-232; Bréhier I 504-505; Ostrogorsky 468.

110) Akdes Kurat: Bizans'ın son ve Osmanlıların ilk tarihçileri, Türkiyat Mecmuası 3 (1935), 185-206.

da Anonim'de her hangi bir kayıt mevcut değildir. Bunun yerine Anonim sadece, Despotun Türk ordusunun sayı üstünlüğünü görerek sulh akdi için Sultan Murad'a elçi yolladığını yazar ve elçinin talepleri hakkında tafsilât vermez. Elçinin hapsedildiğini bildirir, fakat ismini kaydetmez. Halkondil'de Padişahın surları gözden geçirmek üzere yanına maiyyetinden ileri gelenlerden bazılarını aldığı bildirilir ve bir rakam verilmez. Buna karşılık Anonim, yanına seçkin adamlarından 6 bin Türk'ü (48^v) aldığı kaydedilir. Halkondil (II, 114), Sultan Murad'ın surların dibine getirdiği ordu sayısının 60 bin olduğunu söyler; Anonim bu hususta bir kayıt vermez. Turahan'ın azarlandığı, her iki kaynaktan az bir farkla mevcuttur. More kuvvetlerinin harpsiz teslim olmaları ihtimali ile, surlara ateş edilmeden önce bir müddet beklendiği her iki eserde de belirtilir.

Muharebe başlamadan üç gün önce, Türk ordugâhında bütün çadırların önünde ateş yakıldığı hakkındaki kayıt her iki kaynaktan mevcuttur. Hattâ fazla olarak Halkondil, Türklerde muharebeye başlamadan önce herkesin çadırı önünde ateş yakması, Tanrı ve Peygamber namına ilâhiler okuması âdetinin mevcut olduğunu bildirir. Akdes Nimet Kurat'ın¹¹¹, Osmanlı harp tarihinde böyle bir âdete tesadüf edilmediğini kaydetmesine rağmen, Halkondil'deki bu haberin doğru olduğunu kabul etmek gerekiyor. Zira yabancı kaynaklar, hem Varna muharebesinde, ve hem de İstanbul'un fethi sırasında aynı hadiseye işaret ederler. Gerek Anonim'in, gerekse Halkondil'in eserlerinde, More Despotunun surlar önünde topladığı kuvvetlere dâir bir kayıt görülmez; lâkin Dukas (274) bu kuvvetlerin 60 bin olduğunu kaydeder. Fakat More Despotunun bu kadar büyük bir orduyu teçhiz ederek surlara sürmüş olacağı şüphelidir.

Bundan sonraki hikâyesinde Halkondil (II, 114-115), Türk ordusunun bazı kısımları ve Türk ordugâhı hakkında çok kıymetli malûmat verir ve bu son derecede dikkate değer malûmat, ancak bir görgü şahidinin verebileceği teferruatlı haberlerdir; bu kısım da Anonim'de bulunmaz. Mızika âletlerinin çalması ile büyük hücumun başladığı hakkındaki haberler de Halkondil'den hülâsadır. Muharebe sâhası Anonim'de bir iki kelime ile anlatılarak Greklerin kaçtıkları ilâve edilir. İki metin arasındaki ehemmiyetli fark, ilk defa surlar üzerine tırmandığı bildirilen yeniçerinin adı ve milliyeti üzerinde görülür. Halkondil'de (II,116¹⁵) bu yeniçeri *Hızır* adında bir Sırp'dır, Anonim'e göre ise bunun adı *Aryios*'tur ve bu bir Bulgar'dır. Gerçi, yukarıdan beri yaptığımız açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Anonim yazarın çok kere Sırlar ile Bulgarları karıştırdığı bilinirse de, bu şahsın adını izah etmek güçlüğü ortaya çıkıyor. Acaba, *Aryios* adı bu yeniçerinin İslâmiyeti kabulden önceki adı mı idi? Anonim bu malûmatı nereden aldı? Diğer Bizans kaynaklarından hiç birinde bu isme rastlanmaz. Anonim, bundan sonra surlara çıkan ve memleket içine dağılan Türk kuvvetlerinin faaliyetlerini ve yağma hâdiselerini çok kısaltarak anlatır.

Bir kısım esirlerin öldürüldüğü hakkındaki haber de Anonim'de (49^f) kısadır. Murad'ın ordusunu ikiye ayırdığı ve bir kısmını Turahan Beye verdiği her iki kaynaktan mevcut olmasına rağmen, Turahan Beye tevdi edilen ordunun sayısı değişiktir.

111) a.y. 205.

Anonim, yeniçerilerle birlikte Turahan Beye 100 bin kişilik bir ordu verdiğini, Halkondil ise (II, 118) daha makul olarak ordunun bir kısmı ile 1000 kadar yeniçerinin verildiğini bildirir. Sultan Murad, Anonim'e göre de *Vasilika* ve *Patras* tarafına gitmiş ise de, meselâ *Vesilika*'nın muhasara ile alınarak yağma edildiğini yazmaz. *Patras*'ın alındığını bildirir; 4 bin firarının Venedik'e ait *Epathos*'a sığındığını ise Halkondil bilmez. More'nin ilk defa haraca bağlandığı her iki kaynaktan anlatılır. Teb kalesi ve halkının akıbeti hakkındaki malûmat her ikisinde hemen hemen aynıdır. İstmus'un alınmasından sonra bütün civar halkının Padişaha inkıyad ettiği hakkındaki Anonim'in (49^r) kaydı, Halkondil'de (II, 119), Pindos ve diğer yerlerin ahalişi şeklindedir. Muharebenin bu son safhasına dâir Dukas'ın (279) verdiği malûmat da, her iki kaynağın haberlerini doğrular.

A.N. Kurat'ın teferruatı ile anlattığından da anlaşılacağı üzere, başlıca Türk kaynakları bu sefer hakkında pek az malûmat verir ve daha çok Kerme surlarının ehemmiyeti üzerinde dururlar. İki tarafın ordu mevcudu, muharebenin cereyan tarzı ve alınan esirlerin sayısı hakkında herhangi bir kayıt vermezler. Hele kronolojide büyük hatalar göze çarpar¹¹². Hepsinin ittifak ettiği nokta, bu muharebe sırasında pek çok ganimet ve esir ele geçirildiğidir¹¹³. Hem Türk ve hem de Bizans kaynaklarının müttefik olduğu cihet, bu muharebenin başarı sağlamasında tesirli olarak kullanılan toplardır. Daha 1430 da, Selânik muhasarası ve zaptı sırasında da Türkler toplardan faydalanmışlarsa da, hâdisenin görgü şahidi Anagnostes'in (IX,XII) ifadesine bakılırsa o zaman topların tesirli olmadığı anlaşılmaktadır. Aradan geçen 16 yıl içinde kaynakların ifadesinden Türk topçuluğunun inkişaf ettiği neticesini çıkarmak mümkündür¹¹⁴.

Buraya kadar yaptığımız tahlillerden, Anonim'in bu hadiseye dâir esas kaynağının Halkondil'in *Historiae* adlı eseri olduğu, lâkin bunun dışında kaynaklardan da faydalandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu sefer hakkında çok kısa kayıtlar veren Sphrantzesin eserini de görmüş olması düşünülebilir.

Sultan Murad'ın tahttan feragatı hakkındaki malûmat (49^v), Halkondil'de (II 121-122) aynen mevcuttur. Fakat hâdiselerin sırası yer değiştirmiştir ve Anonim biraz daha kısadır. Sultan Mehmed'in 13 yaşında olduğu kaydı da Halkondil'de bulunmaz. Bunun yerine Halkondil, Mehmed'in artık rüşde vasıl olduğunu anlatır ve bu kısım daha hikâyenin başındadır. Büyük oğlu Alâeddin'in bir geyik avında attan düşerek öldüğü hikâyesi de Halkondil'den (II, 121-122) dir; fakat tahtın devri esnasında büyük şenlikler yapıldığını Halkondil yazmaz. Buna karşılık Halkondil (II, 122), Sultan Murad'ın Bursa'da zühdü takva ile vakit geçirdiğini, zâhidler ve seyyidlerle çevrildiğini ve Anadolu hükümdarı olduğunu nakleder.

Alâeddin'in ölümü Sultan Murad'ı ye'se düşürmüştü. Belki tahttan feragat etmesine sebep olan hâdiselerden biri de bu ölüm vak'asıdır. Veliahd sayılan bu Şehzâde'nin âni ölümü bir esrar perdesi ile örtülüdür. Bir kısım kaynaklarda hastala-

112) a.y.201-202.

113) Uruc 59, 121; Giese anonimi 79; Aşıkpaşazade, Giese 116-117; Neşri, Taeschner I 196-170; Tacüttevarih I 388-389.

114) Hammer I 467-476; Zinkeisen I 747-755; Iorga I 447-449; Zakythinos, I 232-236.

narak vefat ettiği bildirilmesine rağmen, bu ölümün şüpheli olduğu zannını uyandıran rivayetler de mevcuttur¹¹⁵.

Anonim'in (49^v - 50^r) naklettiği yüzük hikâyesini, bildiğimize göre ancak Dukas ve biraz değiştirerek anlatır (285-287): Sultan Murad, oğlunun düğününden sonra ve adaya gitmeden önce, korkunç bir adamı karşısında görerek korkusundan büzülür ve bu adam elinden tutarak, Padişahın sağ elinin baş parmağındaki yüzüğü oradan çıkarır, sıra ile diğer parmaklarına takar ve nihayet serçe parmağından çıkardığı bu yüzüğü alarak ortadan kaybolur. İki kaynakta, rüyanın tabiri hakkında da farklı açıklamalar yapıldığı bildirilir. Dukas'ta iki varyant vardır ve bunlardan birincisi Anonim'in hikâyesine yakındır; evvelâ yüzük memleketi temsil etmektedir. Baş parmak Padişahı ve diğer parmaklar da ondan sonra gelecek Padişahları ifade eder. İkinci varyanta göre ise, baş parmak, Padişahın hayatının sonu olarak kabul ediliyor. Yüzüğün bu parmaktan çıkarılması, Padişahın hükümdarlıktan çekileceğine alâmet sayılıyor, ve yüzüğün diğer parmaklara takılıp çıkarılması da kendisinden sonra gelecek zatın kaç yıl hükümdarlık edeceğine delâlet ettiği şeklinde izah ediliyor. Dukas, bu rüyadan sonra Padişahın, tanınmış diğer Türk ailelerini iktidardan uzak tutmak üzere tedbirler alındığını bildirmez. Anonim'in bu malûmatı nereden aldığı bilmiyoruz¹¹⁶.

1448 de vukubulan II. Kosova muharebesinin muharrik sebepleri hakkındaki icmal (50^r) doğrudur. Hunyadi, Varna muharebesinde uğradığı mağlubiyeti unutmamış ve bu acıyı yeni bir muharebe ile telâfi ederek düşmandan intikam almak için bütün gayretini teksif etmiş, devletin bütün imkânlarını bu hedefine erişebilmek için kullanmıştır. Lâkin, Bizans'ta ve Balkan kavimleri arasında Türklere karşı koymanın imkânsız olduğu kannaatını uyandıran ve Papalık ile Batılı devletler arasında da Türkleri Avrupa'dan çıkarma imkânları olmadığı intibahı yaratan II. Murad'ın Varna zaferi, Macaristan'da çok daha ağır nericeleler tevliid etmiştir.

Habsburg'ların Macar tahtı üzerindeki iddiaları yeniden canlanmış, memlekette nizam alt-üst olmuş, partiler arasındaki mücadeleler şiddetlenmiş, Avusturya Kralı III. Frederik Macaristan'ın iç işlerine karışmaya başlamıştır. Macaristan içindeki kaynaşmalar ve dış müdahaleler, Macarlar'ın Türkler karşısındaki durumunu ziyadesiyle tehlikeye sokmaktadır. Macaristan, bütün çağdaş müşahitlerin beyanlarına göre, parçalanmak tehlikesi ile karşı karşıyadır ve bu sırada vukubulacak bir Türk taarruzu Macaristan'ı dağıtabilir. Bu tehlikeli durumda Macar partileri arasındaki münazaalara son vermek, büyük iktidar sahibi kimselerin kuvvetlerini tahdit etmek, merkezî iktidarı iç ve dış baskılara karşı koyabilecek derecede kuvvetlendirmek ve nihayet, bütün kuvvetleri birleştirerek Türklere karşı koymak gerekiyordu.

Macaristan'ın o zamanki idarecileri arasında bu son derecede güç ve yerine getirilmesi imkânsız görünen işi tahakkuk ettirebilecek tek adam Hunyadi idi ve bu

115) Giese anonimi 67; Dukas 275; Neşri, Taeschner I 171; Tacüttevarih I 171; Hammer I 456; Babinger: Oriens 3 (1950) 234; İnalcık, Fatih Devri 60.

116) II. Murad'ın eski Türk aileleriyle olan münasebetleri h.: Babinger, Mahomet II 18.

vazifeyi üzerine alarak yıllarca süren, şiddetli, muannit ve şuurlu bir idare sayesinde yerine getirilebildi. İlk iş olarak, Türklerin muhtemel taarruzlarına karşı hudutları takviye etti. Bunun yanında, Varna'da uğradığı mağlubiyetten sonra sarsılan siyasi nüfuzunu artırmak için uzun bir çalışmaya koyuldu. Macar Diyeti'nde söz sahibi olmaya çalıştı. Memlekette asayiş ve huzuru sağlamak da en mühim meşgalelerinden. Bütün bunları yaparken büyük asilzadeye karşı, küçük ve orta asilzadelerle şehirli tabakayı kazanmaya ehemmiyet verdi. Rahipler üzerindeki nüfuzunu artırabilmek maksadiyle Papa ile anlaştı. Kendi partisini kuvvetlendirmeye ve mühim mevkilere adamlarını yerleştirmeye dikkat etti; geniş diplomatik faaliyetleri başarı sağladı. Bilhassa kuvvetini, Türklere karşı mücadeleyi teşkilâtlandırma ve iç muharebelerin durdurulması gibi esash saydığı meselelerde topladı. Buna karşılık Kral seçimi hususunda bazı tavizler verdi ve III. Frederik'in vesayetinden kurtulması şartı ile çocuk Kral V. László'nun hâkimiyetini tamdı.

Hunyadi'nin memleket içinde giriştiği bu kesif çalışma esnasında Habsburg taraftarları faaliyetlerine devam etmişler, III. Frederik düşmanca taarruzlarından vazgeçmemiş, Macaristan ile hemhudut devletleri de kendi tarafına çevirmeğe çalışmıştır. Buna karşılık Hunyadi her tarafta müttefikler aramış, Sırp Despotu Brankoviç ile de temasa geçmiş, fakat onu kazanmamıştır. Frederik ile girişilen sulh müzakereleri uzamış, Venedik kararsız bir tavır takınmıştır. Papalık ile Hunyadi arasında, Türklere karşı bir sefer için yardım sağlanması hususunda yapılan temaslar da bir sonuç vermemiştir ve yeni Papa V. Nikola (1447-1455) bir Haçlı Seferi için alâka duymamış, hiçbir yardımda bulunmamıştır.

Hunyadi'nin 5 Haziran 1446 da Macar Kral Naibi seçilmesi, iktidarını ve imkânlarını artırmıştır. Halk, Hunyadi'nin Naib seçilmesini sevinçle karşılamış, fakat baronlarla olan münasebetleri gerginliğini muhafaza etmiştir. Hunyadi, kendisini bekliyen ağır vazifelerin görülmesinde teenni ile hareket etmiş, ağır ağır başarılar sağlamış, lâkin bunları devamlı ve salâbetli bir hale getirememiştir. Naibliğinin ilk yıllarında iktidarını artırmış, dağılan Kral mülklerinin mühim kısmını geri almış, boşalan hazineyi düzene koymuş ve orduyu takviye etmiştir. Aynı zamanda baronları tedricen geri çekilmeye zorlamış ve onlara iktidarını tanıtmıştır. Ordunun merkezî iktidara bağlı bir hale gelmesine gayret eder, gelirlerin toplanmasını nizama koyar ve adaletin iyi işleme yolunda tedbirler alarak modern bir devlet mekanizmasının kurulmasına yarayacak aydın kütlesinin meydana getirilmesine dikkat eder. Bilhassa Türklere karşı muharebede ve büyük mülk sahiplerine karşı mücadelede bu münevver tabakanın yardımından faydalanır. Hunyadi'nin bütün bu gayretleri merkezî iktidarın kuvvetlenmesine büyük ölçüde hizmet etmiştir. Tipik feodal bir devlet sistemi olmasına rağmen, zamanına göre yine de ileri bir devlet sayılması gereken böyle bir teşkilât, Türklere karşı daha iyi bir savunma imkânını hazırlamış ve hücumu geçebilecek bir hale gelmiştir. Hunyadi'nin gayesi, elindeki bütün imkânları kullanarak Balkan devletlerinin Varna muharebesinde kırılan birleşme ümitlerini tazelemeğe çalışmak ve bu devletleri kendine bağlamak suretiyle bu birleşik kuvvetten Türklere karşı faydalanmaktır.

Thuróczi ve Bonfini gibi iki mühim kaynağın anlattıklarına göre, artık bütün kuvvetini Türklere tevcih etmiş, iki yıl para toplamış ve ordusunu techiz ederek ay-

nı zamanda diplomatik faaliyete girişmiş, Türklere karşı birleşmeyi geniş bir muhite yaymaya çalışmıştır. Türk tazyiki karşısında müdafaa cephesinin kuvvetlendirilmesine lüzum olduğu kanaatını beslemiş ve bunun ilk şartı olarak taarruza geçilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Düşmanın bir baskınına meydana vermeden, onu kendi arazisinde vurmak gerektiğini savunur. Hunyadi, diplomatik faaliyetlerini bilhassa Türk tehlikesine maruz bulunan Balkan devletleri ile Papalık ve İtalyan deniz devletleri üzerinde topluyor, fakat bir netice elde edemiyor. Zira, Venedik Balkanlardaki emellerini tahakkuk ettirmek için Türklere yardım etmekten çekinmiyor; bu tutumu ile İskender Bey idaresindeki Arnavutların mukavemet hareketlerini zaafa uğrıtıyor; Cenova Türklerle ticaretine devam ediyor; Aragonya Kralı Alfons ise, İskender Bey'i desteklemekle beraber, Hunyadi'ye yardımda bulunmuyor. Batılı Devletlerden yardım göremiyen Hunyadi, sadece Eflaklılara ve Arnavutlara güveniyor. Az önce Türklerin taarruzuna uğrıyan İskender Bey, Hunyadi'nin en güvenilir müttefiki oluyor; diğer müttefiki Eflak Beyi de Hunyadi'ye sadakatini bilditiyor. Hunyadi'ye bağlılığına rağmen Bosna Prensi, Brankoviç ile ihtilâfi yüzünden yardım edemiyor ve Brankoviç bu sırada, Hunyadi'nin en azgın muarızları ile ittifak halinde bulduktan başka, İskender Bey ile de çatışmakta devam ediyor. Hunyadi, en son âna kadar Brankoviç'ten ümidini kesmemiş bulunmasına rağmen, en zayıf tarafını Sırbistan teşkil etmiştir. Brankoviç, Türklerle bozuşarak Sultan Murad'ın gazabını davet etmektense, Macarlarla bozuşmayı tercih etmiş, esasen Hunyadi ile şahsî husumeti ve Macar Kralına karşı iğbirarı da bulunmuştur. Böylece Hunyadi, Batı'dan bir yardım alamamasına rağmen, harp hazırlıklarına devam etmektedir.

Fakat bu defa, Husit tarzında muharebeye muktedir, çoğu yabancı ücretlilerden müteşekkil bir ordusu vardır ve bunların da mühim kısmı Almanlarla Çeklerdiler. Eflak Beyinin sekiz bin kişilik ordusu ile beraber, Hunyadi'nin 40 bin civarında bir ordu topladığı anlaşılıyor ve bu ordu Varna muharebesine katılan ordudan daha fazla görünüyor. Ordu, bilhassa iyi techiz edilmiş ve ateşli silâhlar bakımından Türk ordusuna üstün olduktan başka, ağır zırhlı kıtaların ordunun en mühim unsurunu teşkil ettiğini bilhassa Halkondil neklede. Hunyadi, Eylül sonunda ordusu ile Belgrad'ın karşısındaki Kövin'de bulunur. Sırbistan'da ilerlediği sırada Eflak kuvvetleri de ordusuna katılırlar. Sırp Despotunun hasmane tutumu artık meydana çıkmış ve bu memleket Macarlardan düşmanca muamele görmüştür. Hunyadi'nin hareketlerinden Brankoviç'in Sultan Murad'ı haberdar ettiğini Halkondil de bildirir (II, 124). Hunyadi, Arnavutluk'a inecek, orada İskender Beyin kuvvetleri ile birleşecek ve müşterek kuvvetlerle Türklere karşı muharebe edecekler ve Türkleri Avrupa'dan çıkaracaklardı. İlk hedefleri Selânik idi, lâkin bu hedefe erişilemedi. Brankoviç, İskender Bey'in Sırbistan arazisine girmesine engel oldu, bu sebepten iki müttefik birleşemedi.

Sultan Murad'ın tahta davet edilmesine, Anonim'in burada anlattığı gibi (50^r) II. Kosova muharebesinin sebep olduğu doğru değildir. Sultan Murad, 1446 Ağustos'unda memleketin içeride ve dışarıda karşılaştığı tehlikeler göz önünde tutularak ve Sultan Mehmed'in henüz pek genç bulunması sebebiyle duruma hâkim olamaması yüzünden, Veziriâzam Çandarlı Halil Paşa'nın ısrarlı talebi üzerine tekrar Osmanlı tahtına çıkmıştır.

Anonim, Çandarlı Halil Paşa'nın adını devamlı olarak *Ali Paşa* diye kaydeder. Sultan Murad'ın tahta davet edildiğini Halkondil (II, 122) de bildirir ve ona göre de bu davet Halil Paşa tarafından yapılmıştır. Halkondil diğer Vezirlerden bahsetmez. Bundan başka Halkondil'in bu davet ile ilgili kaydı kronoloji bakımından da farklıdır, zira, bu hadiseyi Kosova muharebesinden çok önce nakletmektedir. Dukas'ın (277) bu husustaki çok kısa kaydında da Sultan Murad'ın Halil Paşa tarafından davet edildiği bildirilmektedir. Türk kroniklerinden *Tevârih-i Al-i Osman* (Giese, 70) daki kayıt Anonimin verdiği malumata yakındır. Sultan Murad'ın Vezirlerin ısrarı üzerine tekrar tahta çıktığı bildirilir ve burada verilen tarih de doğrudur (850-1446). Bunun dışında Uruc (59) da buna yakın malûmat verir. Neşri (Taeschner, I, 174) de hâdise doğru anlatılmış olmakla beraber tarih yanlışdır ve 848 olarak bildirilir ve bu tarih Varna muharebesinin vukubulduğu 1444 yılına rastlar. *Tâcüttevârih* (I, 387) de ise hâdise kısa fakat doğru olarak nakledilir.

Kaynaklarda ve bilhassa kronoloji etrafında görülen bu tutarsızlık bir kısım modern tarihçileri de yanıltmış ve bazıları Sultan Murad'ın Varna muharebesi sırasında ikinci defa tahta çıktığı kanaatine varmışlardır. Ashında, Sultan Murad 1444 Ağustos'unda tahttan feragat etmiş ve tam iki yıl sonra 1446 Ağustos'unda ikinci defa tahta çıkmıştır. Varna muharebesinden sonra tahttan feragat ettiği hakkındaki tefsir doğru olmasa gerekir¹¹⁷.

Sultan Murad'ın yeniden tahta çıkması sırasında rastlanan bir av hikâyesini Halkondil (II, 122) de nakleder ve ona göre de Halil Paşa, Sultan Murad'ın başşehre hâdisesiz girmesini sağlamak maksadiyle Sultan Mehmed'i ava götürmüştür. Lâkin bir kaç Türk kroniğinde rastlanan ve Türk mahreçli olduğu anlaşılan bu rivayet bundan farklıdır¹¹⁸: Uruc, Neşri, *Tâcüttevârih*, haattâ Ruhî, Sultan Murad'ın Edirne civarında bir ava çıkararak bu sırada genç Padişahın Manisa'ya gönderilmesi tertiplenmiş ve güya bu av esnasında Sultan Murad kapıkulunun biatını elde etmiştir¹¹⁹.

Sultan Murad'ın ordusunun 150 bin kişi olduğu hakkındaki kayda (50^v) Halkondil'de (II, 127) de rastlanmaktadır. Fakat, Batı mahreçli olduğundan şüphe bulunmayan bu sayı çok mübalagalıdır. Zira, Thuróczi, ve Aeneas Sylvius gibi iki Batı kaynağı da 200 bin kişiden bahseder. Gerçi, muharebe için nefir-i âm ilân edilmişse de, bu devirde Osmanlıların bu kadar büyük sayıda bir orduyu cepheye sürmüş olmaları düşünülemez. Bundan başka, Türk kaynaklarında bu husustaki kayıtlar da farklar göze çarpar¹²⁰. 1486 Anonimi 50-60 bin, Uruc 100 bin, Behiştî 100 bin, Giese Anonimi, muhtelif unsurlardan mürekkep bu ordunun 50-60 bin olduğunu söylediği halde, Aşıkpaşazade, Neşri ve *Tâcüttevârih*'te bu hususta bir kayıt bulunmaması, hususiyle bu muharebeye katıldığını nakleden Aşıkpaşazade (Giese, 125) nin susması dikkati çekmektedir. Babinger (Mehmed II, 73), Türk ordusunun bu muharebede 50-60 binden fazla olmadığını kabul etmek suretiyle en doğru hükme

117) Babinger: Oriens 3 (1950) 255, 261.

118) Uruc 59; Neşri, Taeschner I 173; *Tâcüttevârih* I 385, 386.

119) Bonfini III, 7, 1-150; Hammer I 466; Elekes 256-385; İnalık, Fatih Devri. 99, n. 134 ve 100.

120) 1486 anonimi, Thüry, I 24; Uruc 60, 111-112; Behiştî 138^v; Giese anonimi 75.

varmış görünüyor. Çünkü, daha önce Halkondil'in kaydını iyi anlamıyan ve yanlış okuyan Hammer¹²¹ yine de Türk ordusunun 150 bin olduğunu kabul etmiş, Zinkeisen de ¹²² 150-200 binden bahsetmiştir. Hammer'in Türkçe tercümesinde rastlanan (II, 236) 50 bin, tercüme veya baskı esnasında meydana gelen bir hata olacaktır.

Muharebenin ilk günü hakkında verilen malumat doğru olmakla beraber, haber metin burada bitmemiş olarak kesilmekte ve müstensih aslı nüshada eksikler bulunduğunu belirtmektedir (50^v). Bu hususta Miskolczi¹²³ tarafından, kaynaklar mukayese etmek suretiyle malûmat verilir. II. Kosova muharebesi hakkında en kıymetli kaynağımız Halkondil'in *Historiae* adını taşıyan eseridir. Bunun yanında 1486 anonimi, Aşıkpaşazade, Neşri ve Tacüttevârih gibi Türk kaynakları ehemmiyetlidir. Dukas'ın bu hususta verdiği malumat kısadır. Macar kroniği Thuróczy de hâdise hakkında en güvenilir kayıtları içine alır. Bonfini, mühim kısmında Thuróczy'nin haberlerini naklederse de, şifahi rivayetlere dayanan kayıtlardan da faydalanmıştır. Bunlar dışında Hundayi'nin mektupları, Ragusa kayıtları, Venedik mahreçli haberler ile yine hâdisenin çağdaşı ve İmparator III. Frederik'in kançuları (1458 de II, Pius namıyla Papa olan) zamanın tanınmış hümanisti Aeneas Sylvius Piccolomini'nin mektupları mühimdir¹²⁴.

121) I 478 ve n.c.

122) I 722.

123) *Hadtörténelmi Közlemények* 14 (1913) 572.

124) Bunlardan başka Hammer I 477-480; Zinkeisen I 715-729; Iorga I 450-452; Elekes 354-382; Babinger, Mahomet II, 69-74 faydalıdır.